

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

бакалавра з політології

на тему:

Особливості та політичні наслідки міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави-уряд-парламент» в країнах Вишеградської групи

Виконав: студент IV курсу,
групи ФФІ-42с,
спеціальності 052 Політологія
Шевчик Ю. О.

Керівник: д. політ. н.,
проф. Литвин В. С.

Рецензент: д. політ. н.,
доц. Шипунов Г. В.

Львів – 2022 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографічні та теоретико-методологічні рамки дослідження міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи	6
1.1. Стан, історіографія і доцільність дослідження проблематики міжінституційних відносин у політичній науці та країнах Вишеградської групи	6
1.2. Сутність, різновиди, моделі та складові міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент»: загальнотеоретичний, теоретико-методологічний і концептуальний контексти	10
Розділ 2. Системи державного правління як базові вектори конструювання міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи та їхні політичні наслідки	19
2.1. Історія та параметри вибору, становлення й інституціоналізації парламентаризму і напівпрезиденталізму в країнах Вишеградської групи як базового формату міжінституційних відносин у регіоні	19
2.2. Політичні наслідки міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи: динаміка кореляції систем державного правління і типів політичних режимів.....	24
Розділ 3. Складові конструкції міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи та їхні політичні наслідки	33
3.1. Ключові аспекти та механізми функціонування і взаємодії парламентів, урядів й президентів у країнах Вишеградської групи.....	33
3.2. Додаткові інструменти балансів, стримувань і противаг в міжінституційних відносинах у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи	41
3.3. Суспільно-політичне сприйняття, партійно-політичне коригування та перспективи подальшого розвитку міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи..	48
Висновки	60
Список використаної літератури	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес встановлення та вдосконалення демократичних інститутів влади у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині – країнах так званої Вишеградської групи, – із моменту падіння «Берлінської стіни» та розпаду Соціалістичного табору, продемонстрував позитивну практику вироблення чітких і стійких механізмів взаємоконтролю між цими інститутами. Країни Вишеградської групи за останні тридцять років широко розвинули спектр взаємодії між інститутів влади і сформували надійну основу для подальшого впровадження та розвитку нових засобів інституційного розвитку. Дослідження ключових інститутів влади та міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави-уряд-парламент» дає можливість краще окреслити і зрозуміти, яка з систем правління функціонує у кожній з чотирьох республік, а можливість порівняння цих систем допомагає виокремити та пояснити індивідуальні аспекти та механізми взаємодії між ключовими інститутами влади у цих державах. Аналіз наявних досліджень та пошук нових підходів до вивчення міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи доповнює її наукову базу та розширює наукове поле для подальших досліджень цього феномену, а також для врахування їхніх реальних і практичних результатів у політичному процесі та в міжінституційних відносинах в інших країнах, в тому числі в Україні.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у комплексному дослідженні понять та виявів систем правління та міжінституційних відносин, зокрема в аналізі еволюції та наслідків взаємовідносин між інститутами влади на прикладі країн Вишеградської групи/четвірки, а також у дослідженні методологічних підходів до означення систем правління і міжінституційних відносин у цьому регіоні. Виходячи з поставленої мети, в кваліфікаційній роботі розв'язуються такі основні *дослідницькі завдання*:

- визначити сутність та головні аспекти поняття «міжінституційні відносини» та параметри його кореляції з категорією «система/системи правління»;

- відстежити еволюцію розвитку міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи як приклад посткомуністичного демократичного транзиту;
- проаналізувати сучасний стан методологічних підходів до вивчення й аналізу систем правління та міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи;
- дослідити головні механізми і додаткові інструменти взаємодії та контролю між ключовими інститутами влади у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині;
- окреслити наслідки міжінституційних відносин у трикутнику влади «глава держави – уряд – парламент» в межах країн Вишеградської групи;
- проаналізувати суспільно-політичне сприйняття та реакцію громадян на міжінституційні відносини у країнах Вишеградської четвірки.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є міжінституційні відносини, їхня суть, доцільність аналізу та вплив на формування і функціонування систем правління у країнах Вишеградської групи. Своєю чергою, **предметом дослідження** є відносини у трикутнику влади «глава держави – уряд – парламент» в межах систем правління країн цього регіонального/міждержавного об'єднання.

Методологічною основою дослідження стали класичні підходи до визначення систем правління та теорії аналізу міжінституційних відносин у країнах Центрально-Східної Європи тощо. У роботі використовувались різні методи досліджень, зокрема: методи структурно-функціонального аналізу – для розподілу предмету дослідження на складові частини та розгляду їхніх характеристик як взаємопов'язаних елементів; порівняльний метод – для визначення відмінностей між основними поняттями, що використовувалися у дослідженні, та для визначення особливостей функціонування і взаємовідносин інститутів влади у кожній державі окремо; історичний метод – задля послідовного аналізу розвитку досліджень систем правління та аналізу особливостей історичного розвитку міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи; загальнонаукові (системний аналіз, класифікація, синтез, індукція, дедукція, тощо) методи – для якісного аналізу літератури, яка пов'язана із предметом дослідження; методологія неоінституціоналізму – для визначення інституційних рамок і особливостей предмету до-

слідження саме міжінституційних відносин. Використання різноманітних методів дослідження і їхнє поєднання дозволило вирішити проблеми, які ставилися при написанні кваліфікаційної наукової роботи.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в аналізі та синтезуванні існуючих методологій і підходів до аналізу систем правління та міжінституційних відносин, виявленні ключових аспектів та механізмів функціонування інститутів влади та відносин між ними у рамках систем правління в країнах Вишеградської групи, а **практичне значення** – у можливості їхнього осмислення і застосування в межах системи правління в Україні й інших країнах світу.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження. Ця кваліфікаційна наукова робота складається зі вступу, трьох розділів (перший та другий розділи поділені на два підрозділи кожен, а третій – на три підрозділи), висновків, а також списку джерел, використаних у процесі її написання. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок, з-поміж яких основної частини – 61 сторінка. Список пунктів використаної літератури складається із 169 позицій, серед яких значна частина – англомовні праці та праці авторів з країн Вишеградської групи.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ РАМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖІНСТИТУЦІЙНИХ ВІДНОСИН У ТРИКУТНИКУ «ГЛАВА ДЕРЖАВИ – УРЯД – ПАРЛАМЕНТ» В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

1.1. Стан, історіографія і доцільність дослідження проблематики міжінституційних відносин у політичній науці та країнах Вишеградської групи

Держава як організація, що безперервно функціонує у часі, включає в себе колосальну кількість інститутів, які взаємодіють між собою та формують політичний дискурс і реалії (політичного життя держави)/(демократичного) розвитку держави. Взаємодія та результат діяльності інститутів влади в межах будь-якої держави є ключовою особливістю/ознакою розвитку політичного процесу, у якому розглядаються та вирішуються ключові питання підтримання і розвитку демократичного суспільства (як невід'ємної частини політичного процесу у будь-якій державі). Проблема вивчення саме міжінституційних відносин у межах різних систем правління є наріжною/ключовою, оскільки такі відносини включають у себе широке коло механізмів, важелів та принципів побудови злагодженого механізму формування політики тої чи іншої держави. Зокрема, важливість дослідження взаємодії інститутів влади у державі пояснюється тим, що державні/політичні інститути, зокрема інститут президента, парламенту і уряду, у всіх державах світу є засобами/інструментами реалізації (політики) різних гілок влади, а саме законодавчої, виконавчої та судової.

Процес аналізу та дослідження проблеми формування й еволюції міжінституційних відносин супроводжується постійним нагромадженням та систематизацією знань різних дослідників – як вітчизняних, так і зарубіжних. Зокрема, до когорти іноземних вчених, які плідно працювали (та працюють і по сьогоднішній день) над дослідженням цього питання, можна віднести Р. Елгі [110; 111], М. Дюверже [109], Х. Лінца [39], А. Кроувела [132], А. Лейпхарта [138], М. Кубата [133],

Л. Копечека [127; 128], Т. Бейліса [97; 98], С. Скач [161] та інших. Серед українських науковців, які успішно досліджували проблематику міжінституційних відносин, зокрема у країнах Вишеградської групи, потрібно відзначити таких, як А. Романюк [65-69], В. Литвин [31-37; 140], І. Алексеєнко [1], В. Бусленко [6], В. Бурдяк [3], В. Горбатенко [9], Г. Зеленько [14; 15], А. Ключкович [26; 27; 28], М. Лендъел [30], С. Сорока [74; 75], І. Сало [71] та інші вчені. Причому їхні ідеї та напрацювання є як теоретичними, так і орієнтованими на країни Вишеградської групи тощо.

Наукові пошуки зазначених вчених спрямовані на аналіз закордонного та вітчизняного досвіду функціонування інститутів влади, з'ясування транзитивних особливостей та закономірностей посткомуністичних держав, дослідження змін і характеру взаємовідносин між урядом, парламентом та президентом у цих країнах, а також визначення головних механізмів/важелів демократичного розвитку інститутів влади у рамках різних систем правління. Їхні праці допомогли сформувати цілісне уявлення про загальну логіку суспільно-політичних трансформацій у країнах Вишеградської групи та дозволили краще зрозуміти головні аспекти успішного функціонування різних систем правління, виходячи з регіональної та національної специфіки цих країн.

Зосереджуючи увагу на доцільності дослідження міжінституційних відносин, варто наголосити, що вибір оптимальної системи правління є чи не найскладнішим завданням для будь-якої держави, а особливо для молодих демократій, які недавно здобули або ж відновили свою незалежність. Оскільки відсутність універсальних моделей розподілу повноважень між владними інститутами – це реальність, ключова дилема і проблема сучасної політичної науки. Успішність функціонування вибраної системи правління залежить від багатьох факторів, зокрема історії становлення державності, врахування традицій, менталітету, а головне розподілу повноважень між інститутами влади і їх закріплення у національних конституціях. Варто також зауважити, що в кожній країні система правління, відповідно до змісту норм основного закону і практики їх застосування, набуває індивідуальних рис, а це може також ускладнювати її ідентифікацію [86, с. 40].

Фактично міжінституційні відносини варто розглядати як першооснову визначення системи правління у тій чи іншій державі, оскільки конфігурація (визначення) та закріплення повноважень між інститутами влади визначає їхній вплив на політичний процес. Відповідно до цього, переважання (того чи іншого) одного з трьох інститутів влади у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, а також при формуванні інших інститутів і визначає систему правління у державі.

При дослідженні міжінституційних відносин вихідне (першочергове) значення для з'ясування системи державного правління має виконавча влада, а саме особливості її побудови, функціонування і відповідальності. У цьому розумінні, поняття системи правління є іманентним (притаманним, властивим) саме конституційній теорії та практиці тих країн, де запроваджений принцип поділу влади.

Зосереджуючи увагу на доцільності аналізу та вивчення міжінституційних відносин країн Вишеградської групи, варто сказати, що впродовж середини ХХ – початку ХХІ ст. ці країни випробували різну логіку свого політичного та соціально-економічного розвитку, суттєво підвищили рівень власної значущості, а в кінцевому результаті стали демократичними політичними режимами із різними системами міжінституційних відносин [53].

Розглядаючи країни Вишеградської групи, варто одразу наголосити, що ці чотири держави є досить схожими між собою, а тому, як відзначають А. Романюк і В. Литвин, країни цього регіону у форматі порівняльної політології мають бути розглянуті як випадок порівняння подібних кейсів. Усі вони мають доволі багато спільних характеристик: географічне розташування; кліматичну близькість; історичне минуле в багатьох випадках передбачало тісну взаємодію і перебування в особливих відносинах [65, с. 7].

Усі чотири республіки певний історичний відрізок свого існування перебували у складі так званої «Організації Варшавського договору» і, будучи авторитарними, сповідували соціалістичний вектор розвитку. Проте після падіння Радянського Союзу усі четверо розпочали процес демократичного оновлення чи транзиту і стали поступово впроваджувати більшою мірою ліберальні реформи.

На думку О. Брусиловської, доцільність аналізу цих держав можна пояснити тим, що за кілька років перших посткомуністичних реформ всі країни регіону напрочуд синхронно пройшли шляхом однакових надбань і помилок. Це пояснюється перш за все ідейним вакуумом після революцій 1989 р. Події, що відбувалися наприкінці ХХ століття були настільки динамічними, що реформатори не встигли теоретично розробити питання про бажані темпи реформ та джерела збереження стабільності під час перехідного періоду. Новий курс демократичного розвитку був запропонований державам регіону їхніми західними сусідами та був прийнятий усіма, хоч і на різних етапах (стадіях). Зважаючи на це, практика політичної перебудови у цих країнах була дуже подібною [4, с. 196].

Важливість аналізу політичного середовища цих республік підкреслюється також і тим, що у них існувала політика консолідації, яка вибудовувалася за рахунок змін у конституціях, зокрема створення адекватної конфігурації політико-правових інститутів, ухваленням необхідних процесуальних законів, які забезпечили повноцінність політико-правових процедур. У цьому плані варто також зазначити, що високий рівень консолідації існував і довкола стратегічних політичних пріоритетів, зокрема підтримки реалізації суспільно-політичних та зовнішньополітичних трансформацій [5].

Доцільність аналізу міжінституційних відносин у межах систем правління держав Вишеградської групи, на нашу думку, полягає також і в тому, що фактично в усіх чотирьох республіках (дещо менше в Польщі) відбулася вміла та вдала інтеграція парламентських принципів державотворення, яка стала консенсусним вирішенням соціально-політичних проблем.

Зосередження побудови нових систем правління навколо парламентів було зумовлено небажанням держав повертатися до ситуації, коли усі рішення приймаються однією чи кількома (високопоставленими особами) людьми в рамках однопартійних чи подібних до них систем. І саме цей вибір став визначальним, оскільки дозволив, на нашу думку, сконцентрувати (об'єднати) еліти та населення навколо прийняття ключових політичних рішень. Такий вибір дав можливість розосередити повноваження між гілками влади й інститутами, водночас

сформувавши правильну конфігурацією та відповідальність між ними. Завдяки цьому прийняття різних політичних рішень відбувалося не кількома людьми на найвищому рівні, а усією країною через різні рівні та механізми відповідальності й контролю. У цьому плані варто також підкреслити, що процес становлення демократичної системи парламентського урядування чи парламентських демократій у країнах Вишеградської групи набув цілеспрямованого та системного характеру.

Отож, на наш погляд, аналіз та дослідження систем правління та відносин між інститутами у країнах Вишеградської групи є доцільним процесом, оскільки в цій «четвірці» держав спосіб проведення (впровадження) демократичних перетворень (реформ), формування відносин між політичними акторами і досягнення консенсусу у сфері розподілу державної влади є хорошим й наочним прикладом для наслідування, в тому числі в Україні. Стан досліджень закордонних та вітчизняних вчених підкреслив актуальність аналізу цієї тематики на сьогоднішній день, а тому в наступних розділах та підрозділах ми більш детально розглянемо головні аспекти, передумови, причини та наслідки формування і становлення міжінституційних відносин та систем правління у кожній та загалом в державах Вишеградської групи – Польщі, Угорщині, Словаччині та Чехії.

1.2. Сутність, різновиди, моделі та складові міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент»: загальнотеоретичний, теоретико-методологічний і концептуальний контексти

Процес вивчення міжінституційних відносин (зокрема у країнах Вишеградської групи) є невід'ємною складовою вивчення усього політичного процесу (у цих державах), що передбачає аналіз суті та різновидів усіх ключових елементів цих відносин, які зосереджуються в системах правління. Тому у цьому підрозділі ми пропонуємо детально розглянути класифікацію систем правління, з глибоким аналізом механізмів взаємодії інститутів влади, парламентських вотумів довіри й недовіри та інших виявів міжінституційних відносин. Аналіз суті, різновидів

і моделей міжінституційних відносин ми буде проводити, базуючись на класифікації (різновидів) систем правління, а також зважаючи на положення, силу і вплив трьох ключових інститутів влади (в трикутнику «глава держави – уряд – парламент») за різних систем правління.

На думку В. Чернова, класичний поділ демократичних режимів передбачає наявність парламентських, президентських і змішаних (напівпрезидентських) систем правління. В основі такого поділу лежить, перш за все, спосіб формування й відповідальності уряду та структура відносин між виконавчою та законодавчою владою. На сьогоднішній день у Європі можна зустріти всі базові моделі систем правління, причому як демократичного, так і недемократичного типу [85, с. 144-145].

У державі, де існує парламентська система правління, жоден уряд не може існувати без хоча б мінімальної підтримки в законодавчому органі. Кабінет формується легіслатурою та, зазвичай, є органом парламентської більшості чи урядової меншості, підтриманої більшості у легіслатурі. За такої системи правління взаємозалежність законодавчої і виконавчої влади забезпечується, з одного боку, наявністю у парламенту права змістити (змінити) кабінет (уряд) з його місця (положення), а з іншого, можливістю дострокового розпуску парламенту, що спонукає ці два інститути до співпраці та пошуку згоди. Таку взаємодію можна означити як режим «м'якого» поділу або, користуючись відомим визначенням М. Дюверже, «співпраці» влади [85, с. 144-145]. При цьому, глава держави – президент – у парламентській системі правління типово не вибирається всенародно, а є «продуктом» дій у парламенті, адже задіяно не всенародні вибори глави держави.

Важливо наголосити, що реальні повноваження та функції урядів/глав урядів у парламентських системах сильно залежать від різновиду партійної системи, що функціонує в тій чи іншій країні. Так, прем'єр-міністр концентрує у своїх руках досить значні повноваження у країнах із однопартійними урядами, де він одночасно є лідером правлячої партії. У таких урядах прем'єр-міністр зазвичай самостійно визначає кадровий склад та порядок діяльності уряду. Крім того, він часто самостійно формулює рішення, що приймаються урядом при обговоренні

того чи іншого питання. Як наголошує С. Ліпсет, саме «необхідність проведення нових виборів у разі поразки кабінету під час парламентського голосування» може пояснювати надзвичайну силу кабінету міністрів при однопартійних парламентських конструкціях, коли «заколоти» всередині правлячої партії/фракції загрожують падінням урядовому кабінету, а тому в них майже ніколи не задіяна значна частина членів такої партії [38; 85, с.144-145]. Разом з цим, значно слабшими виявляються реальні повноваження прем'єр-міністра в межах коаліційного уряду. Оскільки тут йому доводиться ділити владу з лідерами інших політичних партій, представлених в урядовій коаліції. Він меншою мірою впливає на формування коаліційного кабінету, оскільки склад останнього визначається у процесі переговорів між партнерами по коаліції. У процесі призначення міністрів береться ж до уваги не так особиста відданість главі уряду, скільки рівень компетентності претендентів тощо [85, с.144-145].

За парламентських систем правління, як вже зазначалося вище, уряд, перш за все, відповідальний перед парламентом або колективно відповідальний лише перед парламентом. Ця відповідальність уряду реалізується шляхом вираження йому вотуму недовіри або відмови в довірі. Під вотумом недовіри ми розуміємо механізм, що використовується членами парламенту для зміни складу уряду, що втратив підтримку більшості. Політична відповідальність перед парламентом може бути солідарною чи колективною (весь уряд іде у відставку, навіть якщо недовіра виражена лише одному міністрові) й індивідуальною (коли у відставку йде лише той міністр, якому висловлена недовіра). Підставою тут можуть виступати порушення етичних норм, грубі помилки в роботі, політичні мотиви тощо. Варто також зазначити, що парламент може здійснювати контроль за діяльністю уряду у вигляді запитів і запитань парламентарів, парламентських розслідувань, проведення парламентських або комітетських слухань, звітів уряду про виконання бюджету тощо [83].

Варто наголосити, що у багатьох парламентських державах уряд наділяється також доволі широкими нормотворчими повноваженнями. Адже він не тільки видає різні підзаконні акти, які визначають умови й порядок застосування

законів та забезпечують їхнє виконання, але й наділяється власною розпорядчою владою, правом видання нормативних актів, що мають чи можуть мати силу закону. Ці акти найчастіше приймаються урядом на підставі так званого «делегованого законодавства», тобто права, що безпосередньо делегується йому парламентом [62].

Зосереджуючи увагу власне на взаємодії уряду та парламенту в законодавчому процесі, потрібно зазначити, що в переважній більшості країн, у яких діяльність уряду спирається на підтримку парламентської більшості, ключову роль у законодавчому процесі відіграє не парламент, а уряд. Як правило, у державах з парламентською системою державного правління основним законом чітко закріплено, що уряд (чи окремі його міністри) наділяється правом законодавчої ініціативи. Такі повноваження притаманні зокрема урядам в Словаччині, Угорщині і Чехії, які будуть предметом детальнішого аналізу згодом. Незважаючи на те, що право законодавчої ініціативи закріплено за главою держави, насправді більшість законопроектів вноситься у парламент урядом. Навіть у випадках, коли прем'єр-міністр й інші міністри не в праві вносити законопроекти як члени уряду, то фактично вони можуть це робити як депутати парламенту. Таким чином правом законодавчої ініціативи в цьому випадку не володіють тільки ті члени уряду, які не є депутатами парламенту [62].

Зважаючи на всі механізми взаємодії і контролю між інститутами влади у парламентських системах правління, ми можемо вказати на низку переваг цієї конструкції. Перш за все, головною перевагою парламентаризму прийнято вважати його гнучкість при подоланні урядових криз, яка досягається завдяки наявності таких інструментів, як зміна кабінету та дострокові парламентські вибори. Механізм взаємозалежності уряду та парламенту значно зменшує ймовірність для конфліктів між гілками влади, змушуючи їх прислухатися до думки одного, та створює стимули для узгодження інтересів усередині законодавчого органу у форматі переговорів та утворення коаліцій. Досвід багатьох європейських країн, зокрема й країн Вишеградської четвірки, чітко свідчить про те, що не лише мажоритарно-однопартійні, а й коаліційні парламентські режими у поєднанні із

системою пропорційного представництва можуть формувати досить стабільні та відповідальні кабінети. Це, зі свого боку, мінімізує небезпеку системної кризи парламентського режиму й антиконституційних дій з боку виконавчого органу. Хорошими прикладами міжпартійного співробітництва та формування стійких правлячих коаліцій є, зокрема, політична практика країн Вишеградської групи, країн Скандинавського півострова, а також ФРН [121]. Разом з цим, варто пам'ятати та розуміти, що в умовах фрагментованої і конфліктної багатопартійної системи гнучкість парламентаризму може змінитись на нестабільність виконавчої влади, що загрожує загальною політичною дестабілізацією і втратою керованості в державі. Причиною виникнення такого стану речей можуть стати часті вотуми недовіри, відставки кабінетів, перестановки у правлячих коаліціях, міжвідомча ворожнеча, а також слабка координація діяльності окремих міністерств [85, с. 150].

Протилежною або ж альтернативною парламентській системі є президентська система правління, за якої президент та парламент обираються окремо один від одного шляхом прямих загальних виборів, а уряд є доменом роботи та колективної відповідальності глави держави – президента. Ці інститути можуть однаково претендувати на представництво інтересів народу, що зі свого боку виступає негативним аспектом цієї системи правління, адже підриває у ній бажання до співпраці та підвищує рівень конфліктності між законодавчою та виконавчою гілками влади [85, с.153]. Дуалізм президентської влади, який закріплює президентська система правління, передбачає поєднання в інституті президента функцій церемоніального і реального виконавчого керівництва. З одного боку, президент як глава держави виступає символом єдності нації, що стоїть над партійними інтересами та політичними курсами. З іншого боку, він, як уособлення чи глава виконавчої влади, повинен бути лідером певного політичного угруповання і провадити в життя власний політичний курс.

Разом із цим, незважаючи на стабільність виконавчої влади, яка цілком зосереджена в інституті президента, президенталізм як такий вважається доволі негнучкою системою правління, що не здатна забезпечити ефективне демократичне правління. Жорсткий поділ влади з фіксованими термінами повноважень повною

мірою не забезпечує механізмів вирішення політичних конфліктів між президентом і парламентом, зокрема у періоди розділеного правління, за яких виконавча влада і парламентська більшість контролюються різними політичними партіями [85, с. 153]. Зважаючи на вагомні структурні та політичні недоліки президентської системи правління, які проявлялися (простежувалися) зокрема в інститутах влади деяких пострадянських республік, прикладів функціонування цієї системи у Європі не так багато, а в країнах Вишеградської групи її і зовсім немає.

Прикладом поєднання ключових аспектів як парламентської, так і президентської систем правління можна вважати змішану (напівпрезидентську) систему правління. Сам термін «напівпрезиденталізм» (англ. semi-presidentialism) в контексті саме міжінституційних відносин ввів свого часу М. Дюверже для характеристики П'ятої республіки у Франції після конституційної реформи 1962 р. [109]. Поєднання у напівпрезидентській системі рис двох «чистих» типів систем правління передбачає, що президент і законодавчий орган влади обираються окремо на прямих виборах (як за президентської системи), але президент типово наділений правом розпуску легіслатури (як за парламентської системи), а легіслатура (інколи разом з президентом) – неодмінно правом розпуску урядового кабінету. Президент формує або бере участь у формуванні кабінету (як за президентської системи, але найчастіше зі згоди парламенту через так звані вотуми інвеститури чи довіри новим урядам), але прем'єр-міністр і весь склад уряду відповідальний перед парламентом (чи додатково ще й президентом), і може бути зміщений за допомогою вотуму недовіри (як за парламентської системи). У результаті подібних комбінацій формується нова система взаємовідносин інститутів влади, яка, не сумуючи всіх якостей парламентаризму та президенталізму, продукує своєрідний «гібрид», хоча на практиці спрацьовує він часто як окремий «чистий» тип. У цьому плані потрібно розуміти, що набуття легітимності двома основними інститутами влади – парламентом і президентом – утворює дуальну структуру виконавчої влади в таких системах правління, що в свою чергу ускладнює процес аналізу і дослідження ролі урядового кабінету в трикутнику влади [34; 85, с. 154-155; 162].

Як зазначає В. Литвин, доволі поширеною є опція напівпрезиденталізму, коли президент, з одного боку, є не просто главою держави, а наділений певною політичною владою, проте, з іншого боку, не є однозначним учасником та носієм виконавчої влади, адже поряд зі собою має прем'єр-міністра, що як глава уряду не обов'язково відповідальний перед президентом [34]. Розглядаючи напівпрезидентську систему правління варто відзначити, що теоретичну основу цієї моделі становить так звана доктрина арбітражу, за якої президент як глава держави виходить за рамки класичної тріади «законодавча – виконавча – судова влада» і виступає як арбітр, що стоїть вище інших політичних сил та забезпечує стабільне функціонування традиційних гілок влади рамках закону. Як зазначає В. Чернов, по суті, але далеко не завжди, на нашу думку, йдеться про появу нової, четвертої гілки влади – президентської, що фактично виступає чи може виступати арбітражною [85, с. 155].

На думку В. Литвина, зважаючи на те, що у напівпрезидентських системах уряд ділить виконавчі повноваження з президентом, доцільним є виокремлення конструкції, за якої, з одного боку, прем'єр-міністр відповідальний за повсякденну роботу уряду, а з іншого боку, президент щонайменше зберігає за собою роль «оглядового та відповідального» за закордонні та оборонні справи, а також деякі надзвичайні повноваження [34, с. 97]. У такій конструкції президент може впливати якщо не на особливості формування, то на специфіку функціонування виконавчої влади (уряду та прем'єр-міністра), а виконавча влада якщо не відповідальна перед президентом, то обов'язково відповідальна перед парламентом [109].

Варто підкреслити, що змішані/напівпрезидентські системи правління досить різноманітні, а інколи й унікальні у своєму функціонуванні. Такі вчені, як М. Шугарт та Дж. Кері, зважаючи на силу повноважень президента і прем'єр-міністра, запропонували власну й диференційовану типологію систем правління, яка стала доволі розповсюдженою у наукових колах. Окрім класичних, «чистих» типів, вони виділяють два різновиди змішаних систем – президентсько-парламентську (*president-parliamentary*) і прем'єр-президентську (*premier-presidential*) [159]. Остання є синонімом парламентсько-президентського типу змішаної республіки.

Беручи до уваги президент-парламентаризм, який хоч і не представлений у країнах Вишеградської групи, все ж характеризується ситуацією, коли прем'єр-міністр та уряд колективно відповідальні перед президентом і парламентом. На думку В. Литвина, цей різновид напівпрезиденталізму є доволі двозначним і невизначеним, що випливає з дуальної природи відповідальності уряду, що, зі свого боку, може підривати легітимність влади. Двозначність дуальної відповідальності уряду в умовах президент-парламентаризму натомість погіршує атрибут «влади обраних над урядом». Причиною цього є те, що подвійно відповідальна виконавча влада (найперше урядовий кабінет) провокує конфлікти із приводу формування, функціонування та відставки уряду між президентом та парламентом, існує відсутність чітко визначених параметрів влади і домінування над урядом зі сторони президента і парламенту, а в кінцевому результаті формуються сумніви щодо того, кому слугує і чиї інтереси (президента чи парламенту) реалізовує урядовий кабінет [34].

Зі свого боку, прем'єр-президенталізм (різновид напівпрезиденталізму, в якому прем'єр-міністр та уряд колективно відповідальні лише перед парламентом, чи парламентсько-президентська республіка), який поточно характерний трьом республікам у Вишеградській групі, на думку В. Литвина, є більш варіативним за особливостями та наслідками поділу виконавчої влади, зокрема залежно від врахування конституційної і політичної культури та інституційних і персональних ознак інститутів президентства й прем'єрства на тлі складу парламенту. Так, у ситуації, коли президент та прем'єр-міністр належать до ідентичних чи суміжних (при формуванні коаліційних урядів) партій, які мають більшість у парламенті, відносини між президентом і парламентом є меншою мірою конфліктними, аніж у випадку, коли президент і прем'єр-міністр користуються підтримкою різних партій парламенту і є політичними опонентами один одного, внаслідок чого президент та прем'єр-міністр не можуть співпрацювати у межах єдиної конфігурації більшості в парламенті [34].

Водночас функціональною специфікою прем'єр-президенталізму, на думку В. Литвина, є той факт, що прем'єр-міністр/урядовий кабінет і президент

формально та здебільшого фактично наділені різними повноваженнями у виконавчій владі, внаслідок чого і виявляється дуальна природа виконавчої влади. Проявляється це у тому, що прем'єр-міністр, зі згодою чи без згоди президента, традиційно формує урядовий кабінет і керує його роботою, перш за все, у сфері соціально-економічної політики, а президент, що може навіть призначати окремих міністрів уряду, головно визначає зовнішньополітичний курс держави та відповідає за національну безпеку й оборону. Ключовим тут є той факт, що коли більшість у парламенті діє проти президента, то останній значною мірою втрачає можливість домінувати у системі дуалізму виконавчої влади [34].

Підсумовуючи, варто сказати, що науковці зважаючи на європейський та світовий досвід інституційного будівництва, наголошують на тому, що міжінституційні відносини у різних системах правління певним чином (різною мірою) посилюють чи послаблюють силу, можливості та вплив трьох ключових інститутів влади. Зважаючи на проаналізовану літературу, можемо констатувати, що саме парламентсько-президентська/прем'єр-президентська система найкраще володіє (впроваджує, реалізує) механізмами нормалізації політичних конфліктів та найбільшою мірою долає основні структурні недоліки як «чистого» парламентаризму, так і «чистого» президенталізму. Перехід до такого різновиду напівпрезидентської системи, на нашу думку, є найбільш оптимальним та перспективним варіантом конституційної трансформації систем вищої влади в європейських країнах, зокрема у країнах Вишеградської групи, які ми розглянемо більш детально в наступних розділах.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК БАЗОВІ ВЕКТОРИ КОНСТРУЮВАННЯ МІЖІНСТИТУЦІЙНИХ ВІДНОСИН У ТРИКУТНИКУ «ГЛАВА ДЕРЖАВИ – УРЯД – ПАРЛАМЕНТ» В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА ЇХНІ ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

2.1. Історія та параметри вибору, становлення й інституціоналізації парламентаризму і напівпрезиденталізму в країнах Вишеградської групи як базового формату міжінституційних відносин у регіоні

У країнах Вишеградської групи трансформаційні зміни та становлення демократичних інститутів влади у посткомуністичний період їх існування відбувалися по-різному, проте усі держави змогли цілком і повністю скористатися своїми можливостями і на сьогоднішній день демонструють високі показники у сфері модернізації політики та суспільства, хоча й різний тип політичних режимів або різні показники розвитку демократії.

Процес демократичних змін і впровадження нових принципів урядування в країнах Вишеградської групи на початку ХХІ століття досліджувалися різними вченими, які чітко окреслили своє бачення та дали ґрунтовну оцінку демократичним змінам у цих республіках. Зокрема, одна група дослідників пропонує розглядати трансформацію країн цього регіону як їхню модернізацію, зокрема це твердження підтримала Н. Наумова, опираючись на праці західних вчених [48, с. 19]. Інші ж науковці виступили із концепцією перехідного періоду або транзиту, під час якого постсоціалістичні країни прямували до «нормальної» демократії і ринкової економіки. Разом з цим, чіткого розуміння напрямку руху цих країн не було. Більшість вчених вважали, що країни цього регіонального об'єднання рухалися, хоч і важко, але «назад» в Європу [114, с. 151], демократизуючись.

Пояснюючи важливість дослідження інституційних змін в системі правління та міжінституційних відносин країн саме Вишеградської групи, потрібно наголосити на тому, що в період трансформаційно-модернізаційних процесів тут значну роль відіграло злагоджене застосування інструментальних можливостей

демократії, що уможливило відносно спокійний та безболісний відхід від авторитарного режиму [5, с. 76].

Такі науковці, як В. Литвин і А. Романюк, вважають, що важливою умовою успішної суспільно-політичної модернізації і консолідації в країнах Центрально-Східної Європи є також зниження радикальності соціально-політичних поділів. На думку дослідників, у країнах Вишеградської групи на початковому етапі посткомуністичного транзиту інституційним виміром політичного протистояння була дихотомія конкуренції колишніх правлячих комуністичних партій і опозиції. Після установчих парламентських виборів, які більшою мірою мали форму плебісциту, і на яких перемогла опозиція (до колишніх комуністичних режимів), конкретний формат соціополітичного поділу втратив свою актуальність. Натомість наступні вибори поставили питання щодо змісту та швидкості проведення політичних та господарських реформ, а у суспільстві окреслилися дві цілком протилежні групи – прихильників і противників реформ [65, с. 166-169].

Невід'ємною умовою становлення демократичних принципів і механізмів взаємодії у чотирьох республіках була масова ротація кадрів у середовищі політичних еліт, яка дала можливість оновити ситуацію, сформувавши досить однорідні уряди. Цей процес також сприяв доволі динамічному демократичному транзиту. На думку В. Литвина й А. Романюка, творення однорідного прошарку учасників політичного процесу і зумовлена цим відсутність проблеми досягнення консенсусу з приводу правил політичної гри забезпечували мінімізацію протиріч між сторонами в середовищі політичної еліти, що, зі свого боку, виключало проблему використання додаткових переговорів по узгодженню інтересів всіх сторін, які велися, приміром, у Польщі й Угорщині. Науковці підкреслюють, що необхідна інституційна умова транзиту в Чехословаччині була забезпечена іншими, ніж у країнах з договірним типом переходу, способом, а загальна згода щодо нових правил гри тут досягнута шляхом незадекларованого консенсусу [65, с. 11-20].

Важливо наголосити, що за період посткомуністичних трансформацій і реформ країни Вишеградської групи – Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина – змогли створити нове інституційне середовище, що включало в себе принципово

іншу структуру державної влади та рівні повноважень її суб'єктів, незалежні судову систему, ЗМІ, а також інститут виборів та партійно-виборчу систему. Усі ці елементи в єдності сприяли впровадженню нових «правил гри» на основі політичної конкуренції, а подальший розвиток принципів такої конкуренції виявився стійким саме завдяки запровадженню парламентських (у випадку Угорщини одразу й Словаччини та Чехії з 1993 р., хоча останні з часом модифіковано) і напівпрезидентських (Польща) республік [5, с. 78-79] чи загалом парламентських демократій.

Спираючись на політичну інституалізацію, варто підкреслити, що важливою у цій ситуації стала стабільність встановлених правил гри, особливо тих, які напряму торкалися базових принципів і способів формування органів влади [2, с. 8-9]. На думку І. Тарасова, процес інституціоналізації норм парламентаризму і парламентської демократії сприяв стабілізації парламентів й зниженню ступеня політичних суперечок, які вдалося локалізувати у стінах парламенту. Здебільшого це стосувалось Угорщини, меншою мірою – Польщі та Словаччини, де умови для можливої дестабілізації легіслатур певною мірою були вищі через вищу роль голів держав в ухваленні рішень. Іншою є ситуація в Чехії, де періодична дестабілізація парламентської системи, як зазначає вчений, не пов'язана чи не була пов'язана з проблемою інституціонального вибору, а є наслідком тотальної партизації політики [77, с. 25].

Аналізуючи процес посткомуністичних трансформацій політичних інститутів та відносин між ними у країнах Вишеградської групи, потрібно також звернути увагу на процедурні та структурні фактори, які на них впливали. У країнах цього регіону формування процедурних факторів відбувалося за надто розбалансованих систем, коли політичні актори були змушені ухвалювати спеціальні політичні рішення для зниження рівня політичних ризиків. Таким чином вони вноrmовували «політичний хаос», який існував після зламу попередньої недемократичної системи періоду режимів «реального соціалізму». У цьому плані для держав Вишеградської групи у транзитний період найважливішим моментом був ви-

хід із політичної та соціально-економічної невизначеності [64]. Динаміка та характер розвитку інституціональних умов у цих країнах в більшій мірі визначали динаміку та характер еволюції політичних акторів (політичних лідерів та опозиції), які зробили все для того, щоби втримати ситуацію під контролем [5].

Загалом соціально-політичну модернізацію в країнах Вишеградської групи в перехідний період їхнього існування можна окреслити як «політику консолідації», яка стала можливою завдяки створенню відповідної конфігурації політичних інститутів, зокрема: типу виборчої системи та форми політичної участі, через які відбувалося залучення громадян до вироблення суспільно важливих рішень; способів формування урядів; рівня консолідованості політичного класу щодо національних інтересів; якість державної бюрократії [5]. У цьому плані варто також зазначити, що політика консолідації у цих державах формувалася за рахунок: змін у конституціях, а саме створення розумної конфігурації політико-правових інститутів та прийняття важливих процесуальних законів; підтримання досить високого рівня політичної довіри до органів державної влади; підтримання високого рівня консолідації навколо стратегічних політичних пріоритетів, зокрема підтримка суспільно-політичних модернізацій і створення умов для розвитку відповідних форм політичної участі, за рахунок яких підтримувалася висока легітимність інструментів демократії та політичних партій. У такий спосіб також формувалося відчуття особистої причетності громадян до реалізації державної політики [5, с. 81].

Важливим фактором, що носив доволі неоднозначний характер, але також вплинув на процес трансформації у республіках Вишеградської групи, стало затягування у часі прийняття конституцій (у Польщі постійну конституцію було прийнято лише в 1997 р., а в Угорщині – в 2011 р.). Позитивним аспектом цього процесу, на нашу думку, було те, що він дав можливість обдумати та узгодити найважливіші конституційні положення, потрібні для проведення консоціальної політики, зокрема було надано перевагу саме парламентаризованим, а не президентіалізованим системам правління (в цьому плані варто зазначити, що Чехія і Словаччина розглядаються як парламентські чи парламентаризовані скоріше за духом, адже після змін до конституцій (Чехія – в 2013 р., Словаччина – в 1999 р.)

у цих державах президента почали обирати всенародно, формально запровадивши напівпрезиденталізм), хоча в певних випадках президентів було наділено значними повноваженнями (Польща, яка була та залишається формально напівпрезидентською системою). Пояснити саме такий вибір можна тим, що політична еліта і владні кола певним чином побоювалися відновлення авторитарних режимів, що переважно формуються навколо інституту сильної президентської влади і зводять до мінімуму повноваження представників уряду. У випадку Польщі варто підкреслити, що повноваження президента тут не перевищують, а скоріше ж поступаються повноваженням прем'єр-міністра у класичній напівпрезидентській/змішаній (парламентсько-президентській чи прем'єр-президентській) системі правління [5, с. 81-82; 121].

Варто також додати, що на початку посткомуністичних перетворень у Польщі процеси політичної конкуренції було винесено за межі парламенту, а запровадження напівпрезидентської системи державного правління з 1992 р., відповідно до положень «Малої Конституції» і бажання президента Л. Валенси в цей період сконцентрувати максимум повноважень у руках президента, частково зазнали провалу, хоча номінально саме напівпрезидентську систему правління було введено в дію у 1997 р. – після прийняття чинної конституції. Саме тому в середині 1990-х років для Польщі (суто де-факто) характерним був так званий «суперпарламентаризм», який ґрунтувався на солідному авторитеті парламентських партій та на значному обмеженні повноважень президента, яке було здійснено на основі конституції 1997 р. [5].

Загалом, можна відзначити, що формування парламентських систем правління (за винятком Польщі, де функціонує напівпрезиденталізм) у країнах Вишеградської групи в період з 1990-х рр. і до перших всенародних виборів президентів у Словаччині (1999 р.) та Чехії (2013 р.) (згідно з поправками до конституцій, коли вони номінально стали напівпрезидентськими) супроводжувалося поєднанням виборчої системи із парламентським принципом формування уряду, що дозволило досягнути високого рівня відповідальності парламентських партій і значного рівня їхнього впливу на органи виконавчої влади (у цьому плані уряд на

пряму залежав від конфігурації сил партій у парламенті). Що стосується виборчої системи, то перевага у цих країнах була надана, окрім Угорщини, пропорційній виборчій системі. Спільною ж ознакою для всіх країн стала система відкритих партійних списків [153].

Підбиваючи підсумки, варто сказати, що ранній етап трансформаційних змін у системах правління держав Вишеградської групи супроводжувався імплементацією нових принципів функціонування політичних інститутів і побудовою демократичних систем правління на їхній основі. Країни регіонального об'єднання пріоритетною ціллю обрали здійснення широкого кола динамічних реформ у державній сфері задля якнайшвидшого закріплення головних аспектів сталих демократій у своїх системах правління. У наступному підрозділі ми пропонуємо розглянути сучасний стан розвитку систем правління та наслідки міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи.

2.2. Політичні наслідки міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи: динаміка кореляції систем державного правління і типів політичних режимів

Функціональні зміни в системі владних відносин у країнах Вишеградської групи за відносно короткий часовий відрізок змогли сформувати злагоджені та конструктивні відносини у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», а це сприяло поступовому, але надійному (щоправда до певного періоду часу умовно в Польщі й Угорщині) укоріненню демократичних цінностей та принципів функціонування у системі правління цих країн. Зважаючи на це, пропонуємо спершу розглянути загальні й особливі аспекти міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи, дослідити особливості функціонування їх систем правління, а згодом розглянути наслідки міжінституційних відносин у чотирьох країнах.

Перш за все варто наголосити, що конституції країн Вишеградської групи на сьогоднішній день у переважній більшості випадків передбачають, що парламент є найважливішим учасником політичного процесу, що проявляється у його

можливості формувати уряд, який, у свою чергу, є вищим органом виконавчої влади. Президент, зазвичай, може висувати лише міністрів (включаючи прем'єр-міністра), але, як правило, вони можуть бути призначені на посаду тільки після консультацій і офіційного схвалення парламенту. З огляду на це, ми можемо говорити, що республіки Вишеградської групи на сучасному етапі існування більшою мірою демонструють парламентський характер свого функціонування, де існування уряду залежить від довіри/інвеститури парламенту, а президентські повноваження часто обмежуються та перевіряються. Таку ситуацію можна пояснити тим, що нові демократії Центрально-Східної Європи, зокрема країни «Вишеграду» відчували на собі негативний досвід авторитарних режимів минулого. Саме тому на сьогоднішній день ці держави замість того, щоб обирати єдину, сильну виконавчу владу (на зразок американського президентства) та інші форми концентрації влади, частіше віддають перевагу системі, в якій виконавча, законодавча та судова влада широко розподілені, переглянуті та децентралізовані [132, с. 8].

Потрібно також зазначити, що представники державної влади у країнах Вишеградської групи після виходу з соціалістичного табору, перш за все, намагалися уникнути між інституційного напруження та конфліктності, оскільки розуміли рівень чутливості інститутів до суперечок. Зважаючи на це, вони впродовж періоду демократичних трансформацій робили все для того, щоб створити умови для співпраці між главою держави та легіслатурою, які (як правило) традиційно змагаються за домінуючий вплив на систему влади в країнах [111].

З періоду посткомуністичних трансформацій країни Вишеградської групи реалізували істотні зміни у своїх інституційних установах, що по різному вплинуло на їхні системи правління. Польща, прийнявши нову конституцію в 1997 р., яка суттєво відрізняється від попередньої («Мала конституція» 1992 р.), змінила польську політичну систему, обмеживши владу президента, хоч система суто номінально залишилась напівпрезидентською. У Словаччині було прийнято низку змін до конституції в період між 1999 та 2001 рр. Ці зміни включали прямі вибори президента республіки і були реакцією на неліберальні дії з боку тодішнього прем'єр-міністра Володимира Мечіара, чим також було номінально закріплено змішану

республіку. Після тривалих суперечок і дискусій Чехія також запровадила всенародні вибори президента у 2012 р., що згодом змінило позиції чеського президента. Натомість Угорщина, яка найпізніше з усіх республік прийняла конституцію (2011р.), закріпила та підтвердила раніше діючі положення, згідно з яким президент республіки обирається парламентом (Державними Зборами) та володіє досить обмеженим колом повноважень [133, с. 68].

Беручи до уваги кожену країну окремо, можна зазначити, що Чеська Республіка починаючи з періоду посткомуністичних трансформацій і до початку 2010-х років, стабільно розглядалася вченими як парламентська республіка, якій притаманний сильний бікамеральний/двопалатний парламент і доволі слабкий президент, якого обирали в парламенті в два тури. На думку М. Кубата, система правління Чеської Республіки ніколи не виходила на перший план в ході досліджень, натомість дослідники більше уваги зосереджували на ролі президента у державі. Однією з причин цього були зміни до конституції у 2012 р., коли були введені прямі вибори президента. Дослідник зазначає, що у минулому існувала фактично одна думка про те, що Чехія є парламентською республікою. Проте після змін до Конституції Чехії в 2012 р. і виборів президента в 2013 р. деякі вчені висунули думку про те, що в довгостроковій перспективі існує можливість переходу Чехії від парламентського до напівпрезидентського формату [127], зокрема фактично. Такий вчений, як Я. Кудрна, взагалі зазначав, що «Чеська Республіка стала напівпрезидентською» [134]. Разом із цим, такі твердження були доволі поодинокі, як зазначає М. Кубат, оскільки конституційні зміни в цій країні відбулися не так давно. На сьогоднішній день більшість дослідників, в тому числі і М. Кубат, стверджують, що прямі вибори президента лише «зсунули чеську систему від ідеальної форми парламентаризму» [133, с. 71].

Загалом ми можемо констатувати, що у Чеській Конституції відсутнє чітке розмежування прав та обов'язків президента. По суті, президент Чехії є самостійним державним органом, покликаним здійснювати представництво держави, а також сприяти злагодженому функціонуванню інших державних органів, шляхом ефективного задіяння їх у механізми вирішення конфліктів в системі розподілу

влади [47, с. 39-40]. В цілому, зважаючи на усі погляди та ідеї дослідників, можемо констатувати, що на сьогоднішній день Чеську Республіку доцільніше розглядати фактично як випадок парламентаризму, де прем'єр-міністр та його кабінет все-ж переважають у повноваженнях президента, якого, тим не менше, обирають шляхом прямих виборів. Хоча Чеська Республіка суто номінально має потенціал набути реальних, а не лише номінальних ознак напівпрезиденталізму.

У випадку Словаччини ми маємо схожу ситуацію з системою правління в Чехії, хоча й з деякими відмінностями. Словацьку Республіку, в більшості випадків, розглядають як парламентську республіку, де на сьогоднішній день законодавча влада зосереджена в однопалатному парламенті (Національна Рада), а виконавча – в уряді, що колективно відповідальний винятково перед парламентом. Президент Словаччини носить здебільшого церемоніальні повноваження, але обирається всенародно. У Словаччині, як і в раніше розглянутій Чехії, мали місце дискусії щодо системи правління, хоча вони й були вбудовані у конституційний контекст [131]. Найбільший вплив на процес дослідження системи правління у цій країні мало, безсумнівно, запровадження всенародних виборів президента у 1999 р. Разом з цим, дослідники сприйняли таку зміну до конституції не як спробу перетворення парламентської системи на напівпрезидентську, а скоріше як невід'ємну складову демократичної консолідації. На думку політолога П. Горвата, посилення повноважень президента обмежується тільки коротким періодом, а тому твердження про запровадження напівпрезиденталізму, вважають деякі вчені, не має достатніх підстав, а тому Словаччина надалі, принаймні фактично, залишається парламентською республікою [27, с. 361; 102, с. 72; 83].

Зі свого боку, можна зазначити, що дискусій щодо системи правління після 1999 р. майже не існувало, хоча вчені й до сьогодні не можуть висловити однозначну позицію щодо системи правління у цій державі (західні науковці притримуються думки, що Словаччина тяжіє до напівпрезиденталізму, коли вітчизняні – словацькі – вчені трактують її як парламентську систему). Ми ж на сьогоднішній день фактично розглядаємо Словацьку Республіку як парламентську систему

з ухилом на те, що повноваження прем'єр-міністра все-ж перевищують повноваження народно обраного президента, але конституційно вона має напівпрезидентський каскад і потенціал.

Розглядаючи випадок Угорщини, можемо зазначити, що на сьогоднішній день ця держава позиціонує себе як парламентська республіка, в якій однопалатний парламент (Державні збори) є найвищим інститутом державного апарату, що не підпорядкований жодному іншому державному органу. Президент республіки обирається Державними зборами і наділений обмеженими повноваженнями, але завдяки демократичним інституціям, що функціонують у державі, він має можливість впливати на політичну ситуацію в країні. Торкаючись питання уряду Угорщини, варто підкреслити, що конституція (від 2011 р.) надає виконавчому органу надзвичайно великі повноваження і робить його відповідальним за вирішення всіх питань, що не делеговані в сферу компетенції парламенту. Такі широкі повноваження уряду й прем'єр-міністра, враховуючи при цьому підтримку парламентської більшості, забезпечує їм прийняття таких рішень, які, на думку уряду, є визначальними в соціальній, економічній чи політичній сфері [22].

Найбільш складною в аналізі та двозначною у трактуванні постала польська система правління, де інститут президента зосереджує у собі повноваження якщо не більші, то точно рівні повноваженням уряду. У той час, як переважна більшість вчених (наприклад, М. Міллард, А. Сіарофф, Е. Воллманн) трактували Польщу як напівпрезидентську республіку до 1997 р., інші дослідники дійшли зворотних висновків. До прикладу, польські вчені часто описують Польщу як «парламентсько-президентський режим», де глава держави володіє низкою вагомих повноважень та може впливати на законотворчий процес, коли чеські вчені натомість використовують термін «раціоналізований парламентаризм». Це ключовий момент, вважає М. Кубат [133], оскільки потрібно розуміти, що в раціоналізованому парламентаризмі уряд (на чолі із прем'єр-міністром) має найбільше значення у виконавчій владі, водночас у напівпрезидентських системах цією владою, швидше, наділений президент, позиція якого сильніша або принаймні рівна позиції прем'єр-міністра, а також у Польщі трапляється не завжди, а ситуативно. У цьому

плані потрібно згадати Р. Елгі, який пояснює сильні позиції президента тим, що його обирають всенародно, а також повноваження глави держави не мають потреби в контрасигнації [33].

Разом з цим, у 1997 р. Польська Республіка прийняла нову конституцію, яка обмежила президента та підсилила роль та повноваження кабінету міністрів та прем'єр-міністра. Щодо цих змін, досить влучно висловився Я. МакМенамін: «Конституція 1997 р. зменшила повноваження президента на користь прем'єр-міністра, але найголовніше підтвердила напівпрезидентську систему в Польщі» [102, с. 72; 91]. Незважаючи на зміни у повноваженнях президента за кілька останніх десятиліть, головним інститутом у Польщі на сьогоднішній день залишається двопалатний парламент (Національні збори), який зосереджує в собі законодавчу владу. Основними функціями польського парламенту (в основному Сейму) є законодавча діяльність, спрямована на ухвалення законів, та установча у формі участі в формуванні уряду [49, с. 366]. Враховуючи усі аспекти та повноваження парламенту і президента, ми можемо констатувати, що Польща є напівпрезидентською республікою, де все-ж функціонує найсильніший президент поміж усіх президентів аналізованих країн Вишеградської групи.

Окресливши вище усі ключові аспекти систем правління і функціонування владних інститутів країн аналізованого регіонального об'єднання, ми повинні зазначити, що системи правління всіх чотирьох держав демонструють хороший стан виконавчо-законодавчих відносин, який розташований по напрямку розмежування парламентських, президентських та урядових повноважень, що функціонують за конституційними (парламентськими) принципами.

Досвід країн Вишеградської групи показує, що система правління з домінуючою роллю парламенту є більш стабільною і сприяє трансформації недемократичного режиму у демократичний. Парламенти у чотирьох республіках володіють широким спектром законодавчих, контрольних та установчих повноважень, але їхня магістральна (першочергова) роль у системі розподілу влади проявляється у взаємодії з іншими вищими державними органами. Це передусім виявляється у тому, що парламент у Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині бере безпосередню

участь в формуванні уряду, легітимізуючи його склад та подальшу діяльність [27].

Роль інституту президента, беручи до уваги попередній негативний досвід сильних глав держав, у системі державної влади країн Вишеградської групи є максимально обмежена (за винятком Польщі). В Угорщині, Чехії та Словаччині президенти носять переважно формальний і представницький характер, а їх влада обмежена повноваженнями парламенту та уряду. В останній (Словаччині), до слова, наявний інститут контрасигнації, що свідчить про певну залежність президента від уряду, але сфера контрасигнування є відносно вузькою (дипломатичні місії, амністування, збройні сили). Однак це можна трактувати як певну недовіру до інституту президента як такого, оскільки за наявності прямих виборів президента, притаманних Польщі, Чехії та Словаччині, може підсилюватись політична поляризація і відбуватися персоналізація політики. Загалом, в межах цієї ситуації можна говорити про те, що найвищим джерелом політичного впливу глави держави у цих трьох республіках є його легітимація через обрання безпосередньо народом [27, с. 360].

Найбільш цікавою для аналізу та дослідження, на нашу думку, виявилася ситуація в Польщі, де функціонує система напівпрезиденталізму. В цій державі напівпрезиденталізм виступає системою, де всенародно обраний на фіксований термін президент паралельно співіснує із прем'єр-міністром та урядом, що відповідає перед законодавчим органом. Методику розподілу розпорядчих повноважень у державі потрібно визначати як подвійну виконавчу систему, оскільки виконавча влада є розподілена між президентом та прем'єр-міністром. У Польщі президент призначає прем'єр-міністра і членів Ради Міністрів – уряду – без згоди парламенту. Однак створеним уряд вважається тільки тоді, коли отримує вотум довіри від більшості депутатів Сейму. Уряд, обраний Сеймом, як правило, називають «урядом парламентської більшості» або ж «парламентським урядом». Варто наголосити, що напівпрезиденталізм у Польщі виявився більш демократичним та соціально-економічно ефективним, аніж президенталізм у його класичному прояві та функціонуванні, проте менш демократичним та ефективним, ніж

парламентаризм (президенталізму немає у країнах Вишеградської групи, тут ми вказуємо про нього у порівнянні з типовими ознаками президенталізму, без прив'язки до наявної в межах чотирьох республік президентської системи, в усередненому порівнянні по світу). На думку В. Литвина, демократичності й ефективності напівпрезиденталізму як такому сприяє його прем'єр-президентська, а не президентсько-парламентська форма, що саме функціонує у Польщі на сьогоднішній день [32, с. 449-450].

Аналізуючи наслідки функціонування сучасних систем правління у країнах Вишеградської групи, можна також зазначити, що, до прикладу, польська модель напівпрезидентської республіки демонструє наближення до оптимального балансу інтересів. Вона істотно знижує ризик виникнення інституціональних конфліктів, проте не гарантує того, що до них не дійде. Парламентські системи в Угорщині і Чехії (до 2012 р.) сприяли збереженню рівноваги системи навіть за умов критичного дисбалансу у владі. Завдяки цьому можливі конфлікти в Угорщині типово переводились з міжінституційного у парламентське середовище. Моделі Чехії та Словаччини, незважаючи на близькість цих країн одна до одної, за своїми інституціональними характеристиками значно відрізняються. Чеська національна політична система є більш збалансованою, аніж словацька, ризики інституціональних конфліктів тут нижчі [77, с. 14-17].

В цілому, можна констатувати, що в країнах Вишеградської групи напівпрезиденталізм (випадок Польщі, а номінально (але не фактично) ще Словаччини та Чехії) продукує певне інституційно-процесуальне і політичне покращення порівняно з президенталізмом (як кажуть усереднені наукові дані), проте найоптимальнішим напрямком конституційної інженерії для посткомуністичних держав цього регіонального об'єднання є парламентська і парламентаризована система правління (цілковито Угорщина та фактично Чехія і Словаччина), яка, незважаючи на певні недоліки в плані процесу демократизації, є більш пристосованою до умов демократичної стабільності. Запровадження парламентських республік (окрім Польщі і частково в Словаччині та Чехії, хоча вони там були первинними на початку 1990-х років) із широким колом осіб, які ухвалюють політичні рішення

у державі, має вирішальну роль для стабілізації політичних процесів і систем правління у країнах цього регіону [32, с. 452-453].

Відносини між інститутами влади у рамках систем правління країн Вишеградської групи можна розглядати як хороший приклад успішних практик консолідації демократії (але у випадку Польщі й Угорщини ці практики стабільно проявлялись і здійснювались лише до 2010-х років, адже після цього почались дещо зворотні процеси «ерозії» демократії, хоча країни залишились все-ж демократичними за своїми політичними режимами) й інтеграції парламентських принципів державотворення, що сприяли консенсусним вирішенням соціально-політичних проблем і логічно вписалася в атмосферу загальної налаштованості політичних еліт та громадян на швидший перехід до капіталізму і зміни напрямку інтеграції на користь демократії та об'єднаної Європи. Загалом варто також відзначити, що досвід країн Вишеградської групи після падіння соціалістичного блоку, особливо у контексті вдалих дій щодо закріплення демократичних принципів функціонування та формування сталих політичних інститутів, може бути доволі актуальним для всіх країн Центрально-Східної Європи і нових (молодих) демократій, зокрема України. Не беручи до уваги певні негативні тенденції сучасного розвитку республік регіонального об'єднання («ерозія» демократії внаслідок недемократичної діяльності партій «Право і справедливість» та «Фідес» у Польщі та Угорщині після 2010-х років), країни Вишеградської групи виступають хорошим зразком для наслідування, особливо в плані вибору оптимальної стратегії політичних реформ на початкових етапах демократичного становлення та конструювання тісної взаємодії ключових інститутів влади. Зважаючи на все вищесказане, у наступному розділі ми пропонуємо більш вужче дослідити складові конструкцій міжінституційних відносин у країнах цього регіонального об'єднання (державах Вишеградської групи).

РОЗДІЛ 3. СКЛАДОВІ КОНСТРУКЦІЙ МІЖІНСТИТУЦІЙНИХ ВІДНОСИН У ТРИКУТНИКУ «ГЛАВА ДЕРЖАВИ – УРЯД – ПАРЛАМЕНТ» В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА ЇХНІ ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

3.1. Ключові аспекти та механізми функціонування і взаємодії парламентів, урядів й президентів у країнах Вишеградської групи

Здійснивши аналіз історичної ретроспективи, а також дослідивши сутність та ключові елементи систем правління країн Вишеградської групи – причому в номінальному та фактичному контекстах, – ми вважаємо за необхідне сфокусувати нашу увагу на детальному розгляді головних механізмів функціонування, взаємодії і відповідальності інститутів парламенту, уряду й президента у цих республіках. Варто зазначити, що вітчизняна та зарубіжна політична наука, на сьогоднішній день, має доволі широкий спектр досліджень й аналітичних доробків про теоретичні особливості міжінституційних відносин у системах правління цього регіону. Ми же, зі свого боку, пропонуємо доповнити ці емпіричні дослідження своїм баченням і аналітичними судженнями, а також більш ширше розкрити основні засади взаємодії трьох ключових інститутів у цих державах.

У процесі дослідження інститутів влади ми будемо по чергово розглядати ключові аспекти їх функціонування у чотирьох республіках, водночас зіставляючи їх між собою та виводячи спільні й особливі ознаки в процесі їхньої взаємодії та відповідальності. Ми пропонуємо спершу проаналізувати інститут президента й окреслити його повноваження та вплив на процес формування уряду, що є дефінітивною основою (базисом) визначення повноважень у системі міжінституційних відносин. У всіх країнах Вишеградської групи президент відзначається тим, що він пропонує кандидатуру на посаду прем'єр-міністра, проте свобода в обранні кандидата напряму залежить від результатів виборів та співвідношення сил у парламенті. За умов, коли існує велика партійна сегментація у парламенті та виникає декілька комбінацій більшості, така роль президента може зростати, оскільки він, у цьому випадку, визначає, кому доручити право сформувати уряд.

Водночас потрібно наголосити, що в жодній із країн Вишеградської групи ми не спостерігаємо ситуації, коли президент має право сформувати уряд самостійно, незалежно від розкладу сил у національному парламенті [32; 40, с. 117].

Зокрема у Польщі, відповідно до конституції 1997 р., президент не може відмовити Раді Міністрів у праві входження якоїсь особи до складу кабінету. Після висунення і складання присяги уряд має отримати вотум довіри чи інвеститури з боку парламенту, який повинен бути виражений абсолютною більшістю голосів в присутності не менше, як половини від номінального числа депутатів. У Словаччині, відповідно до Конституції 1992 р. [21], з доповненнями, які відбулися у 1999, 2001 та 2010 рр., президент надає право лідеру партії-переможцю парламентських виборів проводити коаліційні перемовини. Якщо лідер партії-переможця досяг успіху у перемовинах, то президент призначає його на посаду прем'єр-міністра. В іншому випадку спробу робить наступна політична партія, однак на практиці майже всі уряди у Словаччині є коаліційними. У Чеській Республіці президент після виборів має запропонувати лідеру найсильнішої партії очолити уряд впродовж терміна до 30 днів. Він, у свою чергу, просить у Палати Депутатів (нижньої палати парламенту) вотум довіри/інвеститури. Важливою особливістю законотворення і формування кабінетів в Чехії є необхідність надання згоди більшості депутатів за умови присутності не менше 1/3 від конституційного складу Палати Депутатів, що за умови відсутності частини з них дає можливість коаліції сформувати кабінет міністрів (ст. 39, п. 1 Конституції Республіки Чехія) [23]. Врешті-решт, в Угорщині, з прийняттям нової Конституції у 2011 р., більшою мірою збереглися попередні принципи формування уряду, котрі передбачають обрання кабінету міністрів парламентом за пропозицією президента більшістю голосів членів парламенту від його номінального складу. Що важливо, Конституція Угорщини вимагає надання вотуму довіри/інвеститури урядові більшістю від конституційного складу парламенту, що майже унеможливорює формування урядів меншості та сприяє формуванню коаліційних або однопартійних (які не є нормою в цій країні) урядів більшості [22; 40, с. 82-84].

Варто також відзначити, що, окрім впливу президентів країн Вишеградської групи на формування урядів, важливою є система когабітації, тобто їх співіснування з урядами, що виявляється у напівпрезидентських системах та впливає на силу повноважень президентів у них. Загалом проводячи порівняння ступеня компетенції президентів у питанні призначення урядів та прем'єр-міністрів, можна зазначити, що поміж країн Вишеградської групи найбільша кількість ситуацій когабітації (а вона властива винятково для номінально напівпрезидентських систем правління) відбувалась у Польщі, рідше у Словаччині та Чехії [40, с. 117-118]. Розглядаючи можливість виникнення когабітації у Польщі, потрібно відзначити, що в цій державі президент не є головою виконавчої влади і не має права перебирати на себе повноваження уряду. У цьому напрямі в Президента Польщі існують лише механізми стримування чи стимулювання урядової діяльності, що проявлялося переважно у політичному сенсі [32; 40, с. 120]. У Словаччині, починаючи з 1999 р., президента почали обирати шляхом прямих виборів, що, зі свого боку, не надто сильно, але все ж таки підсилило його позиції у порівнянні з президентами у формально парламентських республіках, що майже одразу після зміни конституції вилилося, наприклад, у дві спроби когабітації в 2002 та 2006 рр. тощо [40, с. 124; 26, с. 14-15]. У Чеській Республіці перша когабітація виявилась з березня 2013 року, коли на пост глави держави вступив вперше всенародно вибраний президент М. Земан, що очолював партію «Громадянські справи» і був змушений співпрацювати/«співжити» з кабінетом П. Нечаса, лідером антипрезидентської Громадянської демократичної партії. Сам М. Земан раніше походив з Чеської соціал-демократичної партії, яку він певний час очолював і яка була головним і постійним конкурентом Громадянської демократичної партії на усіх парламентських виборах [40, с. 125].

Наступним інститутом, що бере безпосередню участь у формуванні уряду і є ключовим у чотирьох республіках цього регіонального об'єднання, є парламент. У Вишеградській групі є країни як з однопалатним парламентом – Угорщина та Словаччина, так і з двопалатним парламентом – Польща та Чехія. Що стосується бікамеральних парламентів, то тут варто зазначити, що верхня палата

парламенту (Сенати) у Чехії та Польщі не відіграє жодної ролі у процесі формування уряду. Подібно до польської ситуації, у Чехії є два запасних варіанти формування уряду, в яких верхня палата не бере участі. У випадку, якщо інвеституру уряду не вдається отримати з першого разу, тоді президент повинен запропонувати іншу кандидатуру на посаду прем'єр-міністра і відповідно впродовж тридцяти днів має відбутися повторне голосування з приводу інвеститури уряду і його персонального складу. Якщо і ця процедура виявлялася неефективною (уряд не отримав довіри), тоді номінування третьої кандидатури у прем'єр-міністри має здійснити президент за пропозицією спікера нижньої палати парламенту [40, с. 84]. Розглядаючи процес формування уряду у Польщі та Чехії, варто також сказати про використання такого принципу, як «презумпція довіри». Як зазначає М. Лопата, сутність цього принципу полягає у тому, що для успішного завершення процесу інвеститури уряду в третьому турі переговорів у парламенті достатньо набрати просту більшість голосів. Так відбувається закріплення можливості формування уряду меншості, що забезпечує свою дієздатність навіть за умов фрагментованого парламенту [40, с. 85].

У випадку Словаччини після обрання главою держави прем'єр-міністра останній має тридцять днів, щоб представити склад та програму урядового кабінету та запропонувати її на розгляд парламенту (стаття 113 конституції). Разом із цим, для отримання вотуму інвеститури потрібна згода відносної більшості членів парламенту (Національної Ради), виявлена під час таємного голосування [21; 68]. В Угорщині теж закріплено вимогу про забезпечення вотуму інвеститури уряду на підставі обрання парламентом запропонованої президентом кандидатури прем'єр-міністра (стаття 16 конституції). Для обрання прем'єр-міністра, необхідно, щоби за нього проголосували не менше половини номінального складу парламенту. Після обрання глави уряду новий уряд вважається сформованим і таким, що отримав вотум інвеститури/довіри. Після цього формується персональний склад уряду, який не потребує вотуму довіри парламенту, оскільки міністрів призначає президент за поданням прем'єр-міністра [22; 68], але насправді головну роль у цьому процесі відіграє якраз не президент, а глава уряду/прем'єр-міністр.

Розглянувши процес формування уряду в межах республік Вишеградської групи, варто також розкрити головні аспекти відповідальності цього інституту. У цьому контексті варто відзначити, що всі країни Вишеградської групи, будучи парламентськими демократіями з номінально різними – парламентською та напівпрезидентською – системами правління, передбачають існування так званого принципу «позитивного парламентаризму», який забезпечує специфічні особливості не тільки формування, але й відповідальності урядових кабінетів. Перш за все, варто наголосити, що на відміну від процесів формування урядів, згідно яких останні залежать від президентів та парламентів, у контексті політичної відповідальності урядів передбачено їхню залежність тільки від парламентів [68, с. 214]. Як відзначають В. Литвин та А. Романюк, у країнах Вишеградської групи існує певна особливість в ситуаціях чинних урядових кабінетів та їхньої відповідальності перед парламентом. Згідно з принципами «позитивного парламентаризму» у цих республіках доволі часто регламентовано процедуру підтвердження парламентської довіри уряду (яку вирішує перевірити саме уряд, а не парламент), внаслідок чого вотум довіри стає схожим на вотум недовіри (який ініціює винятково парламент), коли відсутність довіри парламенту певному кабінету може спровокувати припинення його повноважень. Разом з цим, не у всіх країнах цього об'єднання відсутність парламентської довіри функціонуючому уряду є чи може бути причиною дострокової відставки урядового кабінету [68, с. 218].

Далі ми пропонуємо розглянути реалізацію вотумів довіри та недовіри як механізмів відповідальності урядів перед парламентами у чотирьох державах окремо, однак спершу варто провести розмежування між цими республіками відповідно до низки маркерів урядової відповідальності. На думку А. Романюка та В. Литвина, першим таким маркером потрібно вважати те, що серед країн Вишеградської групи є випадки, коли вотуми довіри чинним урядам (ініційовані ними ж) можуть супроводжуватися (Чехія, Словаччина) чи не супроводжуватися (Польща, Угорщина) причинами і питаннями, з приводу яких вони висуваються. По-друге, вотуми довіри чинним урядам можуть ініціюватись виключно прем'єр-міністром (Польща) або ж урядом або прем'єр-міністром (Словаччина, Угорщина, Чехія).

По-третє, вагоме значення у контексті застосування вотумів довіри чинним урядам у цих державах мають правила прийняття парламентських рішень з їхнього приводу абсолютною (Словаччина, Угорщина, Чехія) чи відносною (Польща) більшістю від номінального складу парламентів [68, с. 219].

Зосереджуючи нашу увагу на кожній країні окремо, варто зазначити, що у Польщі інститут вотуму довіри уряду регулюється ст. 160 Конституції Польської Республіки від 2 квітня 1997 року, у якій зазначено, що Голова Ради Міністрів може звернутися до Сейму про висловлення Раді Міністрів вотуму довіри. Процес надання вотуму довіри Раді Міністрів відбувається більшістю голосів за присутності щонайменше половини передбаченої законом кількості депутатів (кворуму). У разі, якщо уряд не отримує вотуму довіри від Сейму, то згідно зі ст. 162 конституції він повинен піти у відставку [20]. Практика застосування урядом інституту вотуму довіри в Польщі засвідчує, що уряд застосовує його у тому випадку, коли він не користується підтримкою населення та Сейму і з метою повернути собі втрачену довіру. Прикладом може слугувати червень 2003 року, коли прем'єр-міністр Польщі Л. Міллер висунув пропозицію про висловлення уряду вотуму довіри, яку Сейм розглянув 13 червня 2003 року. В кінцевому результаті Сейм надав довіру уряду – з 449 членів Сейму 236 висловилося за пропозицію, 213 проти. Незважаючи на це, ефективно функціонувати цей уряд так і не зміг, адже уряд меншості Л. Міллера стикався зі все більшими труднощами під час впровадження власної політики і вже 2 травня 2004 року пішов у відставку за власною ініціативою. Цей випадок вдало пояснюється тим, що, на перший погляд, постановка урядом питання про довіру йому в парламенті, підтримкою якого він не користується, пророкувала йому неминучу відставку [20; 75, с. 179-181]. Варто зазначити і те, що виразною особливістю польського варіанта є те, що основою пропозиції про вотум довіри уряду може бути тільки вотум довіри і немає варіантів, за яких його можна було би пов'язати з одночасним прийняттям рішення з іншої пропозиції, до прикладу, проекту бюджету чи закону. Тому в такому вигляді, в якому існує наведена процедура вотуму довіри чинному уряду в Польщі, дослідники піддають сумніву її ефективність [75].

Розглядаючи інститут вотуму довіри, варто також згадати про таку процедуру, як прийняття вотуму довіри щодо законопроектів уряду. У цьому плані хорошим прикладом, який пояснює цю процедуру, може бути Чеська Республіка, де уряд може вимагати від Палати депутатів (нижньої палати парламенту) висловити йому вотум довіри (ст. 71 конституції). Якщо палата депутатів відхилила вотум довіри, то уряд повинен подати у відставку, а президент має її прийняти (ст. 73 конституції). В такому випадку президент може розпустити Палату депутатів, якщо вона протягом трьох місяців не прийняла рішення відносно урядового законопроекту, з обговоренням якого уряд пов'язував питання про такий вотум довіри (ст. 35) [23; 75, с. 174].

Звертаючи нашу увагу на вотуми недовіри урядам в країнах Вишеградської групи, варто зазначити, що відсутність злагодженої співпраці між урядом, що реалізує власну програму дій, і парламентом, який може притягнути уряд і прем'єр-міністра до відповідальності, призводить чи може призводити до урядової кризи. Вихід із такої ситуації може бути реалізований за допомогою використання одного з найбільш дієвих інструментів парламентського контролю над урядом – вотуму недовіри. Спершу варто виокремити безпосередній вотум недовіри – самостійну окрему пропозицію, не пов'язану з іншими голосуваннями в парламенті. Вона має особливу, чітко окреслену конституційну процедуру застосування, яка, як правило, вимагає підтримку певної кількості депутатів. Водночас вотум недовіри може бути пов'язаний з іншими наглядовими (контрольними) діями парламенту, коли йдеться про так званій «непрямий вотум недовіри». Він має дві основні форми: 1) вотум недовіри за результатами інтерпеляції. Інтерпеляція – це сформульована одним або групою депутатів і подана у письмовій формі вимога до прем'єр-міністра, окремого члена уряду чи всього складу уряду з метою пояснення конкретних дій; 2) вотум недовіри, пов'язаний з іншим законопроектом чи постановою парламенту. Наприклад, через неприйняття звіту про реалізацію бюджету держави уряду може бути винесений вотум недовіри [75, с. 183-184].

На нашу думку, окремої уваги заслуговує також такий різновид колективної відповідальності уряду, як конструктивний вотум недовіри – висловлення

парламентом або окремою його палатою вотуму недовіри уряду із одночасним визначенням голови нового уряду. Такий інститут є суттєвим елементом «дуалістичної» концепції, що передбачає рівновагу сил президента і парламенту. Варто наголосити, що процедура відповідальності уряду втілюється в концепції так званого позитивного вотуму недовіри, що поставив відставку уряду у залежність від здатності парламентської опозиції сформувавши новий уряд, водночас звільняючи президента від обов'язку відкликати прем'єр-міністра й уряд, відносно яких парламент ухвалив вотум недовіри, не запропонувавши реальну персональну і програмну альтернативу [157, с. 10]. У країнах Вишеградської групи прикладами реалізації цього різновиду вотуму недовіри уряду є Польща та Угорщина. Зокрема в Польщі, згідно зі статтею 158 конституції 1997 р., Сейм може ухвалити вотум недовіри уряду більшістю від законодавчо визначеної кількості депутатів (щонайменше 231) за пропозицією мінімум 46 депутатів, у якому буде визначено ім'я кандидата на посаду наступного прем'єр-міністра. Що важливо, процедура представлення кандидатури нового глави уряду одночасно з пропозицією про відставку діючого закріплена у Конституції Польщі (ст. 66) 1997 року [20; 54, с. 25].

Подібна модель запроваджена, зокрема, в Угорщині, в якій не менше 1/5 частини/складу депутатів Державних зборів (парламенту) мають змогу направити проти прем'єр-міністра пропозицію про вираження йому вотуму недовіри, у якій також треба вказати особу, яка пропонується на посаду нового прем'єр-міністра. Якщо парламент більшістю голосів підтримає пропозицію про недовіру прем'єр-міністру, то у відставку йде весь склад уряду, а обраною на посаду прем'єр-міністра вважається особа, зазначена у пропозиції. У цьому випадку обговорення й голосування відбувається не раніше, аніж через 3 дні і не пізніше як через 8 днів після внесення відповідної пропозиції [22]. Варто одразу наголосити, що наслідком вотуму недовіри уряду може бути розпуск парламенту, що дестабілізує систему державного управління та потребує значних матеріальних ресурсів. Саме тому на цю прерогативу виконавчої влади існують певні обмеження в Угорщині. Зокрема Державні Збори (парламент) Угорщини можуть бути розпущені президентом цієї держави, якщо винесли вотум недовіри уряду не менше, ніж чотири

рази за 12 місяців у період одного строку повноважень парламенту (ст. 28 Конституції Угорщини) [22].

Загалом ми можемо констатувати, що процедури формування та відповідальності урядів у країнах Вишеградської групи залежать від цілої низки факторів, а саме особливостей партійно-виборчих систем, партійної структуризації парламентів, впливу взаємовідносин з іншими інститутами влади, інституціоналізованості законодавства, параметрів отримання вотумів довіри тощо. У деяких країнах Вишеградської групи, на думку В. Литвина і А. Романюка, національний парламент підтверджує не просто запропоновану президентом кандидатуру прем'єр-міністра, але й запропоновану урядовим кабінетом програму діяльності, що і є вираженням інвеститури. Причому, як зазначають дослідники, йдеться виключно про такі республіки, як Польща та Словаччина [68].

В цілому, заважаючи на вплив, який парламенти чинять на уряди в процесі забезпечення останніх вотумами інвеститури, ми можемо відзначити, що сильну роль парламентів (внаслідок ускладненої процедури забезпечення вотуму довіри) щодо урядів регламентовано в Угорщині, що сприяє зміцненню контрольних повноважень органів законодавчої влади стосовно органів виконавчої влади. Злегка слабшу роль парламентів щодо урядів передбачено в Польщі, Словаччині та Чехії, що, зі свого боку, сприяє пришвидшенню процесу формування урядів/урядових кабінетів. Саме тому парламенти у всіх республіках цього об'єднання (слугує) є виразником контролю і відповідальності, через який реалізується принцип стримувань та противаг між інститутами й гілками влади.

3.2. Додаткові інструменти балансів, стримувань і противаг в міжінституційних відносинах у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи

Розглянувши основні механізми функціонування і взаємодії глави держави, уряду й парламенту, ми пропонуємо звернути увагу на низку допоміжних (додаткових) інструментів забезпечення балансу та взаємоконтролю трьох інститутів

влади. Однією з найважливіших процедур контролю та політико-правової індивідуальної відповідальності є імпічмент, що визначається як особливий порядок притягнення парламентом до відповідальності посадової особи, що знаходить на державній службі [75, с. 208].

Перш за все, на нашу думку, варто розглянути імпічмент, який застосовується по відношенню до президента з боку парламенту в межах чотирьох республік Вишеградської групи. Зазвичай у доктрині конституційного права виділяють три основні стадії або процедури імпічменту президента: 1) ініціювання питання про усунення глави держави з посади; 2) прийняття рішення про звинувачення президента; 3) прийняття рішення про усунення глави держави з посади. Як показує практика застосування імпічменту, провідна роль у здійсненні цієї процедури відводиться саме парламентам і народним депутатам [72, с. 55].

Аналізуючи першу стадію реалізації імпічменту президенту, варто зазначити, що в Польщі обвинувачення проти президента може бути висунуте за пропозицією не менше, ніж 140 членів Сейму (ст. 145 Конституції Республіки Польща) [20]. В Угорщині, щоб розпочати процедуру імпічменту, вимагається дві третини голосів представників Національних Зборів (ч. 3 ст. 31/А Конституції Республіки Угорщина) [22]. У Словаччині пропозиція про відкликання президента може бути внесена абсолютною більшістю голосів усіх представників [21]. У Чеській Республіці, подібно до Угорщини, рішення про відкликання президента також може бути внесено більшістю голосів парламентарів [23].

Наступним етапом в процедурі імпічменту глави держави у країнах Вишеградської четвірки є ухвалення рішення про звинувачення президента. У Польщі, відповідно до ст. 145 Конституції Польщі, обвинувачення проти президента може бути висунуте постановою парламенту. У випадку Угорщини, стаття 31/А Основного Закону передбачає, що обвинувачення президента, який порушив конституцію чи інші закони під час виконання своїх функцій, може бути висунуте однією п'ятою всіх представників легіслатури. Конституція Словаччини, відповідно до ст. 107, передбачає, що президенту висуваються обвинувачення Національною Радою Словацької Республіки. Нарешті, у Чеській Республіці Конституційний

суд відповідно до ст. 65 конституції на підставі обвинувального акту Сенату може переслідувати президента. Загалом же усі зазначенні акти затверджують тезу про те, що рішення про звинувачення глави держави ухвалюються парламентами [20; 21; 22]. Доволі цікавим на даному етапі є випадок Угорщини, де в частинні ухвалення рішення про усунення глави держави з посади Конституція Угорщини, відповідно до ст. 32, наділяє Раду Правосуддя правом не лише усувати президента з посади, але й застосовувати щодо нього будь-яке покарання, передбачене Кримінальним кодексом, проте за умови, якщо Рада Правосуддя визнає президента винним у міжнародному злочині [22; 72, с. 56].

Процес імпічменту глави держави у країнах Вишеградської групи завершується ухваленням рішення про його усунення із посади. Зокрема, суб'єктами такого волевиявлення можуть бути не тільки парламенти республік, а й спеціалізовані судові органи [72, с. 57]. Варто підкреслити, що у Польській Республіці президент, відповідно до ст. 145 конституції, може бути притягнутий до відповідальності Державним Трибуналом за порушення чинного законодавства чи закону у зв'язку із займаною посадою чи в межах здійснення своїх повноважень. У такому випадку, відповідно до ст. 131 конституції, маршалок/спікер Сейму тимчасово, до часу обрання нового президента, виконує обов'язки президента в разі усунення президента з посади рішенням Державного Трибуналу [20]. В Угорщині Конституційний суд, відповідно до ст. 31/А Основного Закону, уповноважений винести судові рішення про усунення президента з посади. Якщо в результаті процедури Конституційний Суд визнає факт порушення закону, він може усунути президента Угорщини з його посади. Водночас, якщо Рада Правосуддя визнає президента винним у міжнародному злочині, тоді вона має право, як вказано вище, усунути його з посади і водночас може застосувати будь-яке покарання, передбачене Кримінальним кодексом за цю провину, відповідно до ст. 32 Основного Закону [22]. У Словаччині, згідно з ст. 109 конституції президент може бути усунений з посади, коли за це проголосують не менш, ніж дві третини всіх суддів Конституційного Суду. У випадку Чеської Республіки Конституційний Суд вирішує справи про конституційний обвинувальний акт Сенату проти президента згідно зі ст. 65

п. 2 конституції (Конституційний Суд на підставі обвинувального акту Сенату може переслідувати президента за державну зраду, а наслідком може бути втрата посади президента та права знову обіймати цю посаду) [23]. Загалом останній етап процедури імпічменту глави держави у країнах Вишеградської групи говорить про те, що повноваженням ухвалювати рішення про усунення президента з посади наділяються або парламенти держав, і/або спеціалізовані судові органи (до прикладу, конституційні суди).

Розглянувши процедуру імпічменту, яка застосовується щодо президентів республік Вишеградської групи, вважаємо за необхідне також звернути увагу на застосування цієї процедури до урядового кабінету та його членів. Як зазначають А. Романюк і В. Литвин, імпічмент стосовно уряду є завжди індивідуалізованим, адже відповідальними є окремі міністри і службовці, а не уряд в цілому. Зважаючи на це, процедура імпічменту суб'єктів виконавчої влади у країнах регіону має свої особливості. Найбільш яскравим прикладом виступає Республіка Польща. У цій державі члени Ради міністрів/уряду підзвітні перед Державним трибуналом за порушення конституції, передбачених статусів державних службовців, а також вчинення злочинів. Питання про відповідальність члена урядового кабінету ініціює президент Польщі або 115 депутатів Сейму. Розгляд цього питання Державним трибуналом починається у випадку підтримки цієї ініціативи трьома п'ятими від повного/номінального складу Сейму [68, с. 231].

Крім імпічменту, важливим стримуючи механізмом у трикутнику владних відносин глави держави, уряду та парламенту є питання розпуску законодавчого інституту влади – парламенту/легіслатури. Розглядаючи випадок Польщі, варто одразу наголосити, що творці чинної Конституції 1997 р. відійшли від терміну «розпуск Сейму», який вживався в Малій Конституції 1992 р., на користь терміну скорочення «строку повноважень», що таким чином позбавляє дії президента Польщі, так би мовити, «владного» характеру й підкреслює його «технічну» природу [42, с. 15]. У ст. 155 конституції закріплено обов'язковий розпуск Сейму Польщі, згідно з яким президент скорочує строк повноважень Сейму та призначає вибори у разі непризначення уряду в порядку, визначеному ст. 154 і 155 конституції. У

контексті Польської Республіки варто також загадати про існування необов'язкового чи факультативного розпуску Парламенту президентом, який має місце у зв'язку з розглядом закону про бюджет. Тобто, якщо протягом чотирьох місяців з дня подання законопроекту про бюджет до Сейму він не буде ухвалений та поданий президенту на підпис, це створює для президента можливість скорочення строку повноважень Сейму (ст. 225 Конституції Польщі) [20; 55].

У Чеській Республіці, згідно зі ст. 35 конституції, нижня палата парламенту (Палата депутатів) може бути розпущена президентом, якщо вона не висловила довіри новопризначеному уряду, голову якого президент призначив за пропозицією голови тої ж таки нижньої палати [23]. У випадку Угорщини Державні Збори (парламент), з одного боку, можуть оголосити про свій саморозпуск, а з іншого, президент може розпустити парламент одночасно із оголошенням нових виборів, за умови, якщо мандат уряду закінчується, а кандидат на пост прем'єр-міністра, висунутий президентом, не обраний парламентом протягом сорока днів з дня висунування, а також у випадку, коли парламент не прийме державний бюджет. Перед тим, як розпустити парламент, президент Угорської Республіки проводить консультації із прем'єр-міністром, спікером парламенту та лідерами парламентських фракцій партій, представлених у парламенті [22]. Врешті-решт, у Словаччині президент володіє доволі вузькими (незначними) повноваженнями щодо впливу на діяльність парламенту, але він все ж уповноважений розпустити Національну Раду. Крім цього, повноваження президента стосовно парламенту проявляються у праві вето будь-якого законопроекту чи пропозиції Національної ради, за винятком внесення поправок до конституції [21].

У цілому можна відзначити, що процес розпуску парламенту у країнах Вишеградської групи зазвичай залежить (детермінується) від процесу формування та затвердження уряду, а президент у цьому процесі зазвичай виступає інструментом затвердження цього розпуску. Найбільш уповноваженими і впливовим президентом стосовно діяльності парламенту виступає президент Польщі, коли найслабшим серед країн об'єднання у цьому питанні є словацький президент.

Ще одними важливим механізмом регулювання та контролю відносин між трьома ключовими інститутами влади є парламентська відповідальність урядів через використання інтерпеляцій. Їхня суть полягає у формуванні вимог одним або групою депутатів у письмовій формі до окремого міністра, міністрів чи глави уряду стосовно конкретних дій або загальних питань урядового курсу. Як зазначають А. Романюк та В. Литвин, інтерпеляції зазвичай вносять парламенти або ж нижні палати парламентів, перед якими урядові кабінети відповідальні політично та колективно [68, с. 230]. Під час процедур інтерпеляцій проводять обговорення питань, які є їхнім предметом. Опісля відбувається голосування та прийняття відповідних резолюцій. Доволі часто інтерпеляції стають основою створення слідчих комісій. Зокрема, канцелярія парламенту може вимагати від державних органів додавати інформацію чи роз'яснення, що необхідні для роботи парламенту. Результатом інтерпеляцій можуть бути санкції щодо урядів: у парламентах деколи навіть ставлять питання про недовіру урядам. Процедури інтерпеляцій застосовують у всіх республіках Вишеградської групи, проте зміст інтерпеляцій у країнах регіону різний. Інколи встановлюють обмеження, щоби зменшити можливість використання інтерпеляцій для дестабілізації парламентської чи урядової діяльності. Зокрема, у Словаччині член парламенту може подати інтерпеляцію до уряду Словацької Республіки, члену уряду Словацької Республіки або голови іншого центрального органу державної влади стосовно питань, які належать до їх юрисдикції. Член парламенту має отримати відповідь протягом 30 днів. У Польщі відповідь на інтерпеляцію повинна бути отримана парламентом упродовж 21 дня, у Чехії – впродовж 30 днів. Зокрема, в вище згаданій Словаччині відповідь на інтерпеляцію завжди є причиною дебатів у парламенті, оскільки вона підлягає обговоренню в Національній Раді, за наслідками якого може бути висловлений вотум недовіри [58 с. 3-4; 68, с. 230].

Насамкінець, вважаємо за доцільне розглянути те, як глава держави, який у парламентських демократіях – з різними системами правління – наділений більш вузькими повноваженнями, впливає на процес призначення і формування інших інститутів влади, що також виступає (прикладом, засобом створення балансу)

балансом (стримування, взаємоконтролю сил) у міжінституційних відносинах цих держав.

Зокрема, у Словаччині президент може впливати (заручатися підтримкою) на діяльність судової гілки влади, що певним чином (дещо) збільшує його контролюючий вплив на політичній арені та політичні взаємовідносини в країні. Відповідно до ст. 147 конституції, президент Словацької Республіки на пропозицію Судової ради може відкликати суддю на основі обвинувального вироку, що набрав законної сили за умисний злочин, або ж, якщо його стан здоров'я чи вік не дозволяє йому повноцінно виконувати свої обов'язки [21]. У Чехії президент, відповідно до ст. 62 конституції, володіє правом призначати суддів Конституційного суду, його голову та заступників, а також голову та заступників Верховного суду з числа його суддів. У цьому плані президент Чехії наділений ширшими повноваженнями, ніж президент Словаччини, адже він уповноважений знімати судимість чи давати вказівку не розпочинати або ж призупинити провадження у кримінальній справі [23]. У випадку Угорщини президент наділений правом певним чином впливати на інститут виборів, бо він призначає вибори до Державних зборів й органів місцевого самоврядування. Окрім цього, угорський президент призначає та зміщує, відповідно до правил, визначених у спеціальному законі державних секретарів та голову Угорського Національного Банку [22]. У Польській Республіці, як показує законодавча (конституційна) база, президент володіє більш ширшими повноваженнями, зокрема щодо впливу на призначення інших інститутів влади, серед усіх глав держав регіонального об'єднання. Перш за все, варто зазначити, що відповідно до ст. 143 конституції Польщі президент видає положення про Канцелярію, а також призначає і звільняє начальника Канцелярії Президента Республіки, що функціонує як допоміжний орган у його роботі. Крім того, президент Польщі з питань особливої важливості може скликати Раду Кабінету. Її становить Рада Міністрів, що засідає під головуванням президента, проте варто одразу зазначити, що Раді Кабінету не належать компетенції Ради Міністрів (уряду). Загалом, варто також наголосити, що польський президент подібно до глав держав інших республік Вишеградської групи наділений правом впливати на інститут

виборів, зокрема президент віддає розпорядження щодо проведення виборів до Сейму і Сенату, а в окремих випадках має право скоротити термін їхніх повноважень (ст. 144 конституції) [20].

Зважаючи на зазначенні вище принципи та додаткові механізми стримування трьох ключових інститутів влади, ми можемо підвести підсумок і відзначити, що країни Вишеградської групи в межах функціонування глави держав, парламенту й уряду сформували і закріпили чіткі взаємно контролюючі відносини, де будь-яка критична та непередбачувана дія того чи іншого інституту тягне за собою реакцію з боку іншого інституту, що власне допомагає в нормувати (врегулювати) загальну політичну ситуацію в країні. Звісно, варто наголосити, що кожна держава в межах розглянутого регіонального об'єднання має свою власну специфіку застосування цих механізмів, зокрема процедури імпичменту президента чи розпуску парламенту, але всі республіки загалом мають чітко вибудовану та дієву процедуру їх застосування.

3.3. Суспільно-політичне сприйняття, партійно-політичне коригування та перспективи подальшого розвитку міжінституційних відносин у країнах Вишеградської групи

Детально розглянувши та проаналізувавши систему відносин між ключовими інститутами влади (глава держави, парламент, уряд), закріплену у національних конституціях держав Вишеградської четвірки, пропонуємо в останньому підрозділі звернути нашу увагу на те, як усі конструкції та механізми взаємодії інститутів влади проявляються (реалізуються) на практиці і який вплив вони мають на суспільно-політичне сприйняття населенням. Під час нашого аналізу ми будемо звертати увагу на партійно-політичне розташування сил у парламентах чотирьох республік Вишеградської четвірки, а також розглянемо, як відносини між Вишеградською групою і Брюсселем (Європейським Союзом) впливають на інституційне функціонування та суспільно-політичні настрої громадян чотирьох республік.

Перш за все, варто підкреслити, що фактично усі країни регіонального об'єднання під назвою «Вишеградська група», будучи парламентськими демократіями із номінально різними системами правління, впродовж останніх тридцяти років демонструють непохитний та стабільний розвиток саме парламентських принципів реформування та діяльності усієї політичної системи. У цьому розумінні саме парламенти країн Вишеградської групи впродовж останніх десятиліть стали важливими прикладами того, як правильно висловлювати та вирішувати конфлікти чи кризові моменти державної політики [148]. Разом із цим, у своїй діяльності парламенти у прив'язці до інших ключових інститутів влади у деяких республіках регіону, починаючи з 2010-х років, почали демонструвати поступовий регрес чи «ерозію» демократії. Зокрема це стосується політичних систем Польщі й Угорщини. У цих республіках рівень демократичного розвитку інститутів влади почав демонструвати негативну тенденцію і динаміку, перш за все внаслідок приходу до влади та закріплення на політичній арені більш консервативних чи навіть націонал-популістських партій, які взяли курс на впровадження націоналістичного бачення суспільно-політичного розвитку держав. Надалі ми розглянемо ці тенденції більш ширше, адже відштовхуючись від показників різних аналітичних організацій (таких, як «Freedom House» і «Transparency International»), ми можемо говорити про такі тенденції не зовсім як про ситуативні, а як про такі, що виявляються уже повторювально.

Зважаючи на те, що законодавчі органи країн «Вишеградської четвірки» за останній час поступово (все частіше) розвивають у собі здатність мислити та діяти більш незалежно від уряду, ми можемо говорити про те, що прояви нестабільності на верхніх щаблях влади в республіках Вишеградського об'єднання можуть бути компенсовані саме стабільністю у парламенті, особливо у випадку загострення відносин між президентом й урядом (Польща, Словаччина). Крім цього, в умовах зростання антагонізму між владою та опозицією у парламенті на ситуацію може безпосередньо впливати незалежний президент. До того ж, якщо президент є і «зовнішнім» лідером парламентської партії більшості, тоді автономія парламенту зменшується [148, с. 412]. У цьому напрямі зразком (прикладом) глави

держави, що виконує арбітражну та стабілізуючу функцію, покладену на нього конституцією, можна вважати зокрема президента Словаччини. У періоди суспільно-політичних криз президент виступає як вища посадова особа, що діє з метою збереження наступальності влади, підтримки конституційного та суспільного порядку. Демонстративним у цьому плані можна вважати реагування президента В. Кіски на масові акції протесту в березні 2018 року, що виникли через вбивство журналіста Я. Куцяка [28, с. 42].

Загалом, розвиваючи питання взаємодії глави держави і парламенту в Словацькій Республіці варто зазначити, що історія засвідчує доволі складні взаємовідносини, зокрема в площині «парламентсько-урядова більшість – президент». Не дивлячись на доволі «слабкі» конституційні повноваження президента Словаччини, його сила проявляється саме у політичній практиці. Що важливо, президенти Словаччини М. Ковач, Р. Шустер, І. Гашпарович й А. Кіска часто ставали дієвим чинником корекції політики правлячих коаліцій. Незважаючи на декларування партійної нейтральності, президенти республіки здійснювали політичний вплив через такі інституційні механізми, як політичні заяви, кадрові призначення, доповіді в парламенті чи суспензивне вето [28, с. 42].

Розглядаючи відносини між президентом та парламентом у Польщі, варто зазначити, що на практиці у них переважають так звані «обмежуючі компетенції». Ключове значення у їхніх відносинах мають прерогативи, що стосуються блокування законопроектів. За останні тридцять років фактично всі президенти Польщі скористалися правом законодавчого вето. Найчастіше до нього вдавалися Л. Валенса (24 рази) та Л. Качинський (18 разів). У цьому плані скасування президентського вето вимагає від членів парламенту, не завжди але дуже часто, чогось на кшталт створення чи погодження великих коаліцій, що провокує складнощі в узгодженні міжпартійних відносин. Окрім зазначеного вето, інші компетенції президента стосовно парламенту застосовувалися доволі зрідка: президент лише один раз, у 1993 р., розпустив Сейм і Сенат, також лиш один раз, у 1996 р., з його ініціативи було оголошено всенародний референдум. Зі свого боку, парламент Польщі жодного разу не визнав главу держави не здатним до виконання

своїх повноважень і не порушував процедури імпічменту (хоча приводи до цього існували неодноразово). Заважаючи на історичну практику взаємовідносин президента та парламенту у Польщі, можна констатувати, що прихильність польського народу до прямих виборів глави держави все-ж пояснює логічність його обрання, проте, з іншого боку, високий рівень легітимності президента, отриманий через всенародні вибори, провокує певну конфліктність у його відносинах з парламентом. Саме тому існування ситуацій гострої конфліктності між главою держави та парламентською більшістю вченими розглядаються як невід'ємна складова політичного життя Польщі [84, с. 16-17].

Цікавою виявилася ситуація взаємовідносин парламенту та президента й у Чеській Республіці. Аналізуючи відносини чеського парламенту із президентом республіки, варто наголосити, що після 2012 р. (зважаючи на зміни у конституції) президент Чехії обирається всенародно, що так чи інакше посилює його повноваження у відносинах з парламентом. У 2013 році чеський народ обрав президентом М. Земана, який, будучи колишнім членом Комуністичної партії Чехословаччини, сповідує більш консервативні та менш проєвропейські погляди. Що важливо, у 2018 році його було переобрано на другий термін, який триває і по сьогодні (станом на момент дослідження). У цьому напрямі варто наголосити, що інститут президента у Чехії на сьогоднішній день підсилюється (стає сильнішим) на противагу парламенту не за рахунок закріплених у конституції повноважень, а саме завдяки всенародній легітимності, якою вдало користується М. Земан. Як показує практика, вплив М. Земана, як першого всенародно обраного президента в Чехії, має дещо вищу політичну значимість (дещо вищий політичний характер) саме тому, що він прагне брати участь у всіх політичних питаннях, активно впливати на правлячу коаліцію і поглиблювати протиріччя між партіями. Граючи на цьому, він прагне щоб інші інститути влади апелювали до нього як до умовного «третейського судді» [87]. Не володіючи значними повноваженнями, які обмежуються призначенням окремих державних службовців (зокрема суддів) і накладанням вето на законопроекти, президент Чехії М. Земан, в першу чергу, звертає

свою увагу лише на одну аудиторію – своїх виборців, – і спілкуючись безпосередньо з ними, він збільшує свою політичну важливість на противагу іншим інститутам влади, зокрема парламенту та прем'єр-міністру, хоч досі не випереджає їх.

Беручи до уваги Угорщину, можемо відзначити, що на практиці президент цієї республіки має доволі «спокійні» відносини з парламентом, оскільки він обирається цим інститутом, що власне не формує значних підстав для конфліктності між ними. В історичній практиці широковідомою є роль президента Угорщини як організатора «круглих столів» політичних партій, у яких брали участь політики як партій урядових коаліцій, так і опозиційних партійних організацій. Найбільший вплив на процес покращення політичної ситуації інституту президента в Угорщині, на думку більшості вчених, здійснив перший президент незалежної Угорщини А. Генц, який сприяв перетворенню цієї посади на серйозний політичний чинник у країні. На сьогоднішній день, діючий президент К. Новак, будучи членом домінуючої в угорському парламенті партії «Фідес», не проявляє будь-яких чи майже не проявляє опозиційних дій стосовно парламенту чи уряду, водночас сприяючи його процвітанню на політичній арені Угорщини [79].

Загалом варто також відзначити, що президенти в республіках Вишеградської групи як формально, так і фактично є доволі слабкими (за винятком Польщі). Порівняно з посадою прем'єр-міністра роль президента мінімізується, оскільки посада глави уряду в Угорщині, Словаччині та Чехії фактично, виступає другим ключовим інститутом після парламенту (а інколи й «над» ним, як у випадку Угорщини) в процесі прийняття політичних рішень. Сила прем'єр-міністра у порівнянні з президентом серед держав регіонального об'єднання проявляється у можливості де-факто керувати країною за допомогою указів. Найбільш яскравим прикладом цього слугує роль В. Орбана в Угорщині [98].

Розглянувши фактичний стан відносин між інститутами президента та парламенту в республіках Вишеградської групи, вважаємо за доцільне звернути нашу увагу на фактичну діяльність урядів на чолі із прем'єр-міністрами у їхніх відносинах із іншими інститутами влади та з прив'язкою до партійно-політичного ас-

пекту. Варто наголосити, що найбільшій увазі в межах чотирьох держав регіонального об'єднання заслуговують уряди Угорщини і Польщі, оскільки їх формування та діяльність в останнє десятиліття і поточно забезпечується домінуванням довготривалих та впливових партій «Фідес» (Угорщина) та «Право і справедливість» (Польща), які мають схожі політичні симпатії і подібним чином структурують політичний процес. Саме діяльність цих політичних партій та їхні неоднозначні погляди на політичне майбутнє Угорщини і Польщі викликають найбільше дискусій серед науковців та дослідників, в тому числі з приводу реальних виявів міжінституційних відносин в трикутнику «глава держави – уряд – парламент».

Зосереджуючи увагу на Угорщині, треба сказати, що партія «Фідес» сьогодні є єдиною з нових політичних партій у країні, яка розпочала політичний шлях більше тридцяти років тому і зуміла за всі ці роки не тільки утриматися на верхніх позиціях народного рейтингу (хоча бувала й в опозиції більшу частину своєї історії до 2010 р.), а й значно збільшувати кількість своїх прихильників від виборів до виборів, переманюючи електорат партійних конкурентів. В. Орбан, незмінний лідер партії і за сумісництвом угорський прем'єр-міністр (в 1998-2002 рр. та з 2010 р. і станом на момент дослідження), впродовж усієї діяльності партії проводить у маси праві націонал-популістські гасла й ідеї «Великої Угорщини». Відтак партія «Фідес», будучи правлячою/урядовою політсилою, за останній час перетворилася на потужний фактор як внутрішньої, так і зовнішньої політики Угорщини [42], а це, своєю чергою, неодмінно впливає на систему правління в країні.

Зважаючи на те, як партійна коаліція («Фідес» та його молодший партнер), що перебуває при владі, вирішує соціально-економічні проблеми в країні, як відстоює інтереси держави на міжнародній арені і взаємодіє з опозицією у парламенті, залежить авторитет її партій та уподобання електорату. У цьому плані В. Орбан і його партія, маючи вплив на ключові інститути влади, вправно маневрують між усіма механізмами управління державою, зосереджують свою діяльність на захисті саме угорських інтересів, але при цьому реалізують власні політичні цілі [88]. Зокрема, варто додати, що після перемоги партії «Фідес» у квітні 2018 року

політичний оглядач «Deutsche Welle» Ф. Вагенер охарактеризував В. Орбана як лідера нерозбірливого «східного» Європейського Союзу, зважаючи на його дії по ізолюванню Угорщини від загальноєвропейського політичного життя [88; 168].

Потрібно відзначити, що позиції правлячої партії та коаліції є досить чи навіть дуже сильними. Зокрема, це підтвердили останні парламентські вибори в Угорщині 2022 року. Більшість населення все-таки знову підтримало правоконсервативний рух партії В. Орбана, а тому можна цілком впевнено говорити, що вибори не принесли суттєвих змін у політичне життя Угорщини, а політичне домінування «Фідес» в межах ключових інститутів влади продовжується.

Як наслідок, політична система Угорщини, зважаючи на стрімке збільшення влади та впливу партії «Фідес» (починаючи з 2010 року, але головно з 2014 року), створює певну аномалію й атиповість свого функціонування. Оскільки, із одного боку, домінуюча партія збільшує політичну значимість та вплив персони В. Орбана та його посади прем'єр-міністра, що є несумісними (хоча я прямо не порушують) з його конституційними повноваженнями, а з іншого боку, Угорщина як парламентська республіка, яка повинна була б демонструвати демократичний розвиток інститутів влади та державного управління, натомість тяжіє до неліберальних принципів діяльності і зосередження більшості повноважень в певних конкретних інститутах влади, що поступово знижує рівень демократичності у її політичній системі. Зокрема, за даними проекту «Свобода у світі» Freedom House Угорщина, яка колись (станом на початок демократичних трансформацій і до 2010-х років) оцінювалась як вільна країна, на сьогоднішній день стала частково вільною, що позиціонується дослідниками як девіантний сценарій для парламентської системи правління, адже провокує «ерозію» демократії в республіці [169].

Аналізуючи ситуацію у Польщі, варто, перш за все, відзначити, що на політичній арені останні сім років (станом на момент дослідження, тобто з 2015 р.) править парламентська більшість в особі партії «Право і справедливість», що змінила парадигму політики у цій країні. Усі попередні ліберальні чи більш центристські уряди в Польщі не змогли задовільнити прагнення населення до повноцінного господарського й економічного процвітання. Зважаючи на це, партія «Право

і справедливість», на чолі з Я. Качинським, використала це на власну користь та запропонувала чіткі поступові соціальні зміни, при цьому впроваджуючи консервативне націоналістичне бачення уряду та політичного життя держави. На сьогоднішній день «Право і справедливість» у своїй діяльності націлена на забезпечення й підтримання парламентської більшості своєї партії, що дозволяє її лідеру реалізувати так званий план «Будапешт у Варшаві». Важливо зазначити, що саме персона Я. Качинського сьогодні об'єднує та закріплює владну систему і систему міжінституційних відносин країни, хоча формальним конституційним мандатом володіє не він, а президент А. Дуда (поточно на другому терміні) та змінювальні і послідовні прем'єр-міністри від «Права і справедливості». Партія «Право і справедливість» поставила на місце президента держави представника своєї політсили А. Дуду з метою мінімізувати конфліктність між інститутами уряду та президента у напівпрезидентській системі і це відіграє доволі важливу роль у цій республіці на сьогоднішній день. Варто наголосити, що Я. Качинський перетворив А. Дуду на так званого «нотаріуса влади», оскільки пропозиції президента, в більшості випадків, коригуються відповідно до лінії діяльності партії та персональних поглядів саме Я. Качинського, який при цьому не займає жодної державної посади такого високого гатунку (будучи депутатом Сейму). У цьому зрізі правляча/урядова партія Польщі, подібно до ситуації в Угорщині, змогла розповсюдити свій вплив фактично на всі ключові інститути влади [117].

У Польщі ключові інститути влади, зважаючи на домінування правопопулістської партії «Право і справедливість», поступово відходять від демократичних принципів державного управління, принаймні порівняно з ситуацією до 2015 р. Рівень демократичності знижується зокрема через втручання уряду в судочинство (суд на сьогоднішній день у більшості підпорядкований інтересам партії Я. Качинського), зниження ролі принципу партійної незалежності держслужбовців і нестачу інформації про фінансову звітність інститутів влади тощо.

Разом з цим, незважаючи на таку неліберальну внутрішньополітичну діяльність партії «Право і справедливість», польський народ все-ж переважно підтримує таку політику, оскільки очікує конкретних вигод та розвитку добробуту від

держави. Іншою стороною медалі є те, що вимальовування угорського сценарію на політичній арені Польщі все ще залишається несподіванкою для більшості польської еліти, опозиції та ЗМІ, які розглядають такі плани як «шокову терапію» у протилежному напрямі [160, с. 4].

Провівши аналіз політичного життя і настроїв правлячих кіл в межах ключових інститутів влади, ми вважаємо за необхідне розглянути відносини між державами Вишеградської групи та Європейським Союзом, беручи до уваги існуючі політичні настрої правлячих партій в країнах регіону і напрямок діяльності ключових інститутів влади. Перш за все, треба наголосити на тому, що Вишеградська четвірка як регіональне утворення розташоване на перехресті наднаціональної взаємодії та локальних прихильностей, за останні роки була охарактеризована багатьма дослідниками як індикатор напруженості всередині Європейського Союзу. Дивлячись на історичний розріз існування Вишеградського об'єднання, можна прослідкувати чіткий прогрес саме у консервативному напрямі, який розпочався з посилення популістсько-націоналістичних партій на початку ХХІ століття, фінансової кризи 2008–2009 років, продовжився перемогою націонал-консерваторів на виборах 2010 року в Угорщині, схожим польським політичним зрушенням в 2015 році та зародженням більш консервативних урядових настроїв, на зміну популістським і антиістеблїшментським, у Чехії з приходом до влади уряду П. Фіали у 2021 році [126, с. 81]. Зважаючи на це, в останні роки країни Вишеградської групи зазнали критики в ЄС. Насамперед Угорщину та Польщу критикували за націоналістичну та доволі авторитарну риторику і політику. Словаччина, опинилась в центрі скандалу, пов'язаного з вбивством журналіста Я. Куцяка, що розслідував головно зв'язки мафії з керівництвом країни, а також зменшила свій рівень довіри з боку ЄС. Проте найбільша критика до країн цього об'єднання була спровокована небажанням приймати біженців, які масово попрямували до Європи у з 2014-2015 років. Варто зауважити, що найбільш сильні антиіммігрантські настрої на сьогоднішній день проявляє Угорщина. Прибічники «Фідес» часто пояснюють таку політику В. Орбана тим, що начебто глава уряду

прагне «врятувати» країну від приходу до влади справжніх праворадикалів-популістів з партії «Йоббік» [158, с. 7].

Разом з цим, треба зауважити, що на противагу Угорщині і Польщі, в Чехії та Словаччині авторитарні та неліберальні погляди не проявляються як чітка геополітична стратегія, спрямована зокрема на Європейський Союз. Цим державам не вистачає ідеологічного потягу та зацікавленості, який впливає з національно-консервативних проектів Угорщини і Польщі. На думку В. Хавліка, словацькі та чеські націонал-популісти є неліберальними по суті, тобто саме з точки зору управління, водночас вони поки не мають повноцінного бачення національного розвитку, оскільки їм бракує ідеологічної основи, а тому у їхній діяльності прослідковується доволі технократичний підхід [119].

На сьогоднішній день, у зв'язку з низькими рівнями європейських інтеграцій і відсутністю почуттів спільності з ЄС, в колах міжнародних аналітичних центрів держави Вишеградської четвірки доволі часто визначаються як джерело зривів, демократичного відступу і поділу Європи на східну та західну, що посилює асоціації Вишеградської групи з неліберальною Центральною Європою [150].

Потрібно також зазначити, що національний консервативний уряд Польщі на сьогоднішній день формує політику національної ідентичності, націлену на співпрацю саме з Вишеградською групою. Починаючи з 2015 року, уряд Польщі прагне зміцнити відчуття ідентичності всередині регіонального об'єднання. Наслідуючи угорські прокламації, польське консервативне бачення Європи включає в себе, так би мовити, «моральний союз» чотирьох держав, які об'єднуються на основі християнських, історичних та політичних цінностей. Ці ідеї більшою мірою підтримує Словаччина, а також Чехія, яка розглядає Польщу як найважливішого партнера, і, за винятком деяких популярних упереджень, суттєвих проблем у відносинах між двома країнами за останній час не було [158; 123, с. 25]. Однак не зважаючи на зазначені вище тези, варто наголосити, що Вишеградська група, як регіональний формат співпраці, все-ж демонструє свою ефективність і не втрачає політичної актуальності навіть після досягнення свого ключового завдання, заради якого вона була створена, – усі члени об'єднання (Польща, Угорщина, Чехія,

Словаччина) стали членами Європейського Союзу і Північноатлантичного альянсу і продовжують бути помітними акторами міжнародної політики [126, с. 87].

Повертаючись до інститутів влади країн Вишеградської групи, варто підкреслити, що президенти, парламенти й уряди демонструють злагожденість у процесі створення державної політики, навіть не дивлячись на те, що їхні погляди та діяльність часто носять чітко виражений неліберальний характер та провокують критику з боку Європейського Союзу. У цьому розумінні населення доволі зрідка, але все ж проявляє своє невдоволення у вигляді протестів (Словаччина 2018 р.) чи референдумів (Польща 1996 р., щоправда до вступу в ЄС), проте зберігає позитивне ставлення та довіру до інститутів влади і їхньої діяльності. У цьому ключі потрібно розуміти, що будь-яка негативна реакція населення на критичні ситуації у функціонуванні чи взаємодії інститутів влади веде за собою зміни у політичному середовищі держав, зокрема зміну влади. Зважаючи на це, інститути влади країн регіонального об'єднання стараються згладжувати будь-які конфліктні ситуації у відносинах із іншими інститутами, щоби зберегти своє політичне становище та вплив на політичний процес.

Найяскравішим прикладом збереження сталості міжінституційних відносин серед країн регіонального об'єднання є Угорщина. Одним із головних досягнень її політичної системи є те, що за останні тридцять років жодного разу не було призначено позачергових парламентських виборів. Попередні вісім скликань Національних зборів (1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018) відпрацювали повний цикл. Не дивлячись на те, що конституція Угорщини передбачає доволі складну процедуру розпуску парламенту, за всі попередні роки не виникало такої ситуації, яка б робила цю проблему нагальною, адже розпуск парламенту жодного разу не поставав серйозним питанням на порядку денному суспільно-політичного життя держави [78, с. 81].

Підсумовуючи вище зазначені положення і погляди, варто сказати, що міжінституційні відносини у країнах Вишеградської групи вибудовані у напрямку домінування парламентських принципів функціонування та контролю, де уряд і президент більшою мірою залежні від рішень й функціонування законодавчого

органу влади/легіслатури. Тому наслідками міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в країнах Вишеградської групи стало створення та закріплення у конституціях і на практиці схожих механізмів контролю, відповідальності та взаємодії інститутів влади, навіть в контексті номінально різних систем правління.

Разом із цим, серед країн регіонального об'єднання можна виділити республіки, які демонструють негативні тенденції функціонування парламентської чи парламентаризованої системи правління і її принципів функціонування. Зокрема, в Угорщині і меншою мірою у Польщі переважання парламентських повноважень у системі відносин дало можливість прийти до влади більш консервативним та націоналістично налаштованим (значною мірою популістським) партіям, які за певний період часу отримали колосальний вплив на ключові інститути влади і тим самим змінили вектор розвитку цих держав з абсолютно демократичного на більш протекціоністський та менш демократичний тощо.

ВИСНОВКИ

У дослідженні зроблено висновки, які розв'язують поставлені завдання:

1. Проблема дослідження міжінституційних відносин, як і саме їхнє поняття, є долі широким і багатоаспектним, та включає у себе велику кількість елементів політичного процесу. Потрібно розуміти, що розстановка сил між інститутами глави держави, уряду та президента у міжінституційних відносинах в рамках різних типів республік характеризується прямою кореляцією із формуванням та закріпленням тієї чи іншої системи правління – парламентської, президентської чи змішаної/напівпрезидентської.

2. Встановлено, що дослідження формаційних змін у країнах Вишеградської групи охопило велике коло представників усіх гуманітарних наук новою та своєрідністю політичного процесу, що в них розгорнувся. Як наслідок, з'являлись цілком нові концепції і підходи до аналізу змін у країнах цього регіонального об'єднання. Кожен дослідник по своєму трактував процес постсоціалістичних трансформацій та демократичного розвитку інститутів влади, що відбувалися після колапсу СРСР у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині.

Зокрема, в цьому контексті було окреслено головні особливості функціонування інститутів влади кожної держави Вишеградської групи у період демократичного транзиту. Під час аналізу враховувалися початкові умови кожної країни порівняно з іншими країнами регіонального об'єднання, вплив і роль еліти, а також характер відносин між населенням, опозицією та політичною владою. Зазначено, що у всіх республіках цього регіону відбулось швидке та остаточне падіння комуністичного режиму під тиском мобілізованих мас, внаслідок чого принципи демократії і лібералізму впроваджувалися одночасно, що зумовило труднощі демократичної трансформації до і після проголошення державної незалежності або колапсу режимів «реального соціалізму».

У процесі еволюції міжінституційних відносин Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина відтворювали як національні особливості, так і загальні риси трансформаційного і демократичного характеру. Встановлено, що належність країн до

«соціалістичного табору» обумовила наявність в їхніх моделях розвитку загальних посткомуністичних характеристик, а саме: першочерговість політичних реформ перед економічними; комплексність перетворень; завищені суспільно-політичні очікування від зміни політичного режиму; значний вплив західних тенденцій демократичного розвитку на перетворення у республіках регіональної групи.

3. З'ясовано, що питаннями міжінституційних відносин та систем правління у країнах Вишеградської групи займалися як іноземні дослідники М. Кубат, Р. Елгі, А. Кроувел, Л. Копечек, так і вітчизняні вчені А. Романюк, В. Литвин, Ю. Остапець, Г. Зеленько й інші. Спираючись на їхні праці, ми дійшли висновку, що в процесі реалізації принципів консолідованої демократії у країнах Вишеградської групи парламентська чи парламентаризована (інколи номінально напівпрезидентська) система правління, що функціонує у Чехії, Словаччині й Угорщині, є направленою на пошук інституційної рівноваги, політичного консенсусу, стабільності партійного представництва та ефективності взаємодії. Зі свого боку, безумовний напівпрезиденталізм, що закріпився у Польщі, виявився не менш дієвим, соціально стабільним й ефективним, хоч все-ж програвав парламентаризму.

4. Виявлено, що ключовими і найбільш дієвими механізмами взаємовпливу і контролю ключових інститутів влади у країнах регіонального об'єднання є процедура імпічменту президента, вотуми інвестиції/довіри і недовіри уряду з боку парламенту й процедура розпуску парламенту. Кожна держава по-різному та в різних випадках використовує усі зазначені механізми, але варто все-ж відзначити, що сильну роль парламентів щодо урядів регламентовано в Угорщині, що зміцнює контрольні повноваження органів законодавчої влади стосовно органів виконавчої влади. Дещо слабшу роль парламентів щодо урядів передбачено в Польщі, Словаччині і Чехії, що, зокрема, сприяє пришвидшенню процесу формування урядів.

5. Проаналізовано, що чи не у всіх країнах регіону демонструють схильність до переважання ролі парламенту у політичному процесі і системі відносин. Меншою мірою таку тенденцію демонструє Польща, де президент є певним каталізатором у відносинах між трьома ключовими інститутами влади. Результат взаємовідносин між інститутами влади у системах правління країн Вишеградської

групи можна окреслити як успішну практику консолідації демократії та парламентських принципів функціонування, що супроводжуються зменшенням сфери повноважень президентів і розвитком повноважень прем'єр-міністрів й урядів.

6. Показано, що процес функціонування інститутів влади у чотирьох республіках більшою мірою супроводжується схвальним сприйняттям з боку населення, адже діяльність і відносини між президентом, урядом і парламентом сприяють консенсусному вирішенню суспільно-політичних питань. Великий вплив на міжінституційні відносини та вектор розвитку держав у Вишеградській четвірці мають партії, зокрема ті, що володіють більшістю у парламенті. В межах об'єднання такими партіями було визначено «Фідес» в Угорщині й «Право і справедливість» у Польщі. Ці партії формують порядок денний не лише у політичній системі власних країн, а й визначають вектор розвитку регіону, проголошуючи більш антиєвропейські і націоналістичні тенденції в межах Вишеградської групи.

У своєму дослідженні ми визначили, що основними механізмами балансів, стримувань і противаг, що забезпечують стабільне функціонування інститутів влади у країнах Вишеградської групи, є процес імпічменту та вотум довіри чи недовіри з боку парламенту. Поряд з ними, менш задіяними, але не менш важливими механізмами взаємоконтролю є процедура розпуску парламенту, імпічмент окремому члену уряду та інтерпеляції. Крім цього, можна також зазначити про контрастнації у Словаччині і значний вплив парламентської опозиції у кожній з республік.

Підсумовуючи, варто сказати, що визначення сутності, передумов, етапів становлення, історичних особливостей та сучасних тенденцій розвитку інститутів влади в поєднанні із різними ідеями та підходами вчених до дослідження систем правління й міжінституційних відносин у них дають можливість детально дослідити ці феномени у країнах Вишеградської групи. Зі свого боку, це дозволяє виокремити певні позитивні аспекти і досвід, що є хорошим прикладом для наслідування, зокрема для України й інших країн світу. Дослідження систем правління і міжінституційних відносин на практиці досить обширне, трудомістке і комплексне, але воно дає можливість відкрити нові перспективи для дослідження політичного життя Центрально-Східної Європи та розвитку порівняльної політології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеєнко І. Взаємодія гілок влади як чинник розвитку форми правління в сучасній Україні [Електронний ресурс]: стаття / Ігор Алексеєнко // Політичний менеджмент. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/alekseenko_vzaemodia.pdf.
2. Абдулаєва Ю. Институциональные условия формирования конструктивной оппозиции в странах Центральной и Восточной Европы: дис. канд. полит. Наук. – Санкт-Петербург. – 2007. – 45 с.
3. Бурдяк В. Трансформація постсоціалістичних країн: уніфікація чи розширення варіацій демократичного поступу? / В. Бурдяк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – Ужгород, 2009. – Вип. 12. – С. 201–206.
4. Брусиловська О. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О. Брусиловська // монографія. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2007. – 349 с.
5. Бульвінський А. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору / А. Бульвінський // монографія. – Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України». – Київ. – 2017. – 288 с.
6. Бусленко. В. Інституційні механізми взаємодії уряду та парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи / В. Бусленко // Вісник Маріупольського державного університету. – Маріуполь. – 2015. – Вип. №13-14. – С. 196-203.
7. Бялоблоцький З. Ефективність урядування у політичних системах країн Східної Європи [Електронний ресурс] / Збігнев Бялоблоцький. – Кутно, 2013. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Polzap_2013_7_3-1.pdf.
8. Галаган Л. Президент у системі влади за різних форм державного правління / Людмила Галаган // Політичний менеджмент: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – Київ, 2011. – Вип. №4. – С. 8-17.
9. Горбатенко В. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України. – Житомир–Київ, 2014. – Вип. 4. – С. 313.
10. Головач А. Зміна політичної системи Угорщини в 1990–1994 роках: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / А. Й. Головач; Ужгор. нац. ун-т. – Ужгород. – 2004. – 22 с.
11. Долженков О. Посткомуністичні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи та СНД: порівняльний аналіз / О. Долженков // Нова політика. – 2000. – № 5. – С. 12–16.
12. Задорожний І. Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії [Електронний ресурс] / І. Задорожний // Науковий вісник ужгородського університету. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8134/1/%D0%A2%D0%A0%D0>

- %90%D0%9D%D0%A1%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%AC%D0%A9%D0%86.pdf.
13. Зашкільняк Л. Історія Центрально-Східної Європи: Навчально-методичний посібник з курсу / Л. Зашкільняк // Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2001. – 660 с.
 14. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України / Галина Зеленько. – К.: Знання України. – 2007. – 336 с.
 15. Зеленько Г. Фактори розмежування політичних сил у країнах Вишеградської групи / Г. Зеленько // Наукові записки: 25 ІПіЕНДіМ. І.Ф. Кураса НАН України – Київ, 2017. – Вип. 3. – С. 25-44.
 16. Зуб С. Основні чинники внутрішньої та зовнішньої взаємодії країн Вишеградської групи [Електронний ресурс] / Світлана Зуб // Збірник наукових праць. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/19917>.
 17. Іскакова Г. Особливості посткомуністичної трансформації і проблема прав та свобод людини [Електронний ресурс] / Гульнар Іскакова // Політичний менеджмент. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8823/13-iskakova.pdf?sequence=1>.
 18. Каганов Ю. Центрально-Східна Європа як історичний регіон [Електронний ресурс] / Ю. Каганов. – Київ. – Режим доступу до запропонованої наукової інформації: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npifznu/2005_19/19kaganov.pdf.
 19. Кольцов В. Політико-правовий статус і повноваження парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи [Електронний ресурс] / Віталій Кольцов // Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/mar/8965/dokument11.pdf>.
 20. Конституція Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pol-translit.com/upload/konstitutsiya-polshchi-na-01_2018-v_-shapoval.pdf.
 21. Конституція Республіки Словаччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/slowacja.html>.
 22. Конституція Республіки Угорщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyom_da_jav%C3%ADtott.pdf.
 23. Конституція Республіки Чехія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/czechy-a.html>.
 24. Конституція Республіки Угорщина: офіц. текст. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К.: Укр. прав. фундація «Право», 1996. – С. 309–339.

25. Копилов С. Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації: Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції / В. Копилов. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 39.
26. Ключкович А. Розвиток інститут президентства і проблеми політичної взаємодії в Словацькій республіці / А. Ключкович // Регіональні студії. – Ужгород. – 2018. – Вип. №12. – С. 12-17.
27. Ключкович А. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці / А. Ю. Ключкович // дисертація – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. – 547 с.
28. Ключкович А. Політико-інституційні особливості організації державної влади в Словацькій Республіці / Анатолій Ключкович // Політикус: наук. журнал. – 2018. – № 2. – С. 39-43.
29. Лажиха М. Основи та особливості посткомуністичної трансформації суспільства та влади в Республіці Польща [Електронний ресурс] / Микола Лажиха // Глобалізація та інтеграційні проблеми. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/apdy_2012_2_54.pdf.
30. Лендъєл М. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / за ред. О. Брусилівська; І. Мельничук. – Ужгород, 2016. – 464 с.
31. Литвин В. Інституційні атрибути кількості, розміру та членства в постійних парламентських комітетах у європейських представницьких демократіях: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / Віталій Литвин // Політичне життя. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/pollife_2016_3_19.pdf.
32. Литвин В. С. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи: дисертація / В. С. Литвин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 815 с.
33. Литвин В. Напівпрезидентська система в країнах Центральної Європи: детермінанти дефініювання / В. Литвин // *Rozwój polityczny państw Europy Środkowej i Wschodniej*. – Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie. – Kutno, 2012. – S. 207–224.
34. Литвин В. Особливості та наслідки поділу і дуалізму виконавчої влади в рамках різних видів напівпрезиденталізму // Український часопис конституційного права. – 2018. – № 4. – С. 94–112.
35. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – Львів. – 2011. – № 4. – С. 140–149.
36. Литвин В. Типи урядових кабінетів / Віталій Литвин // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – 2008. – № 37. – С. 123–138.
37. Литвин В. Урядова стабільність крізь призму партійних детермінант країн Центральної Європи / Віталій Литвин // Науковий вісник Ужгородського

- університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – Ужгород. – 2009. – № 13. – С. 110–118.
38. Ліпсет С. Роль політичної культури [Електронний ресурс] // Межі влади. – 1994. – № 2–3. – Режим доступу до ресурсу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/lip_rol.php
 39. Лінц Х. Небезпеки президентства [Електронний ресурс] // Бібліотека "Політологія". – Політнаука – Демократія, транзит. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/.
 40. Лопата М. Порівняльний аналіз формування, стабільності та ефективності коаліційних урядів у країнах Вишеградської групи: дисертація / М. Лопата – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 294 с.
 41. Марушяк Ю. Система політичних партій у Словаччині та її розвиток у контексті змін політичного дискурсу в країні після 1989 року / Юрій Марушяк // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ІПіЕНД. – 2012. – С. 19–45.
 42. Марчук М. Повноваження Президента Республіки Польща у взаємовідносинах із парламентом // Харківський національний університет внутрішніх справ. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: стаття. – 2021. – № 4. – С. 13-17.
 43. Меліхова Д. "Фідес" в Угорщині: 2/3 парламенту та чинний прем'єр [Електронний ресурс] / Дарья Меліхова // Науково-популярний журнал «Ікстаті». – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://spb.hse.ru/ixtati/news/452685387.html>
 44. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України [Електронний ресурс] / Катерина Меркотан // Політичний менеджмент №3. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/merkotan_transformatsiia.pdf.
 45. Методика Сіфрорфа. [Електронний ресурс]. – Студопедія. – 2015. – Режим доступу: <https://studopedia.org/10-113004.html>.
 46. Мовчан У. Дуалізм виконавчої влади: проблема розподілу повноважень у напівпрезидентських системах // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Серія: Питання політології. – Харків. – 2011. – № 984. – С. 102–108.
 47. Москалюк М. Інститут президентства в Україні та Чеській Республіці: порівняльний аналіз / М. Москалюк // «Політичне життя». – Івано-Франківськ. – 2017. – Вип. 4. – С. 36-42.
 48. Наумова Н.Ф. Рецидивующая модернизация в России: беда, вина или ресурс человечества. – М.: Эдиториал. – УРСС, 1999. – 176 с.
 49. Нечипоренко Ю. Законодавча та установча функції парламенту Польщі: ефективність виконання / Юлія Нечипоренко // Наукові записки. – Київ. – 2018. – Вип. 1 (63). – с. 363-376.
 50. Окуньков Л. А. Президент и Правительство (в механизме государственной власти) / Л. А. Окуньков // Журнал Российского Права. – 2001. – № 2. – С. 24 – 28.

51. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пост-радянського простору: монографія / за редакцією канд. іст. наук, доц. А.Г. Бульвінського, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 288 с.
52. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України / Монографія // Серія «Studia Regionalistica». – № 8. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2014. – 256 с.
53. Остапець Ю. Особливості становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи [Електронний ресурс] / відгук офіційного опонента на дисертації. – Одеса, 2020. – Режим доступу: <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2020/kolcov/V1.pdf>.
54. Павленко Р. М. Законодавче забезпечення парламентської відповідальності уряду / Р. Павленок // Наукові записки. Том 18. Політичні науки. – 2000. – С. 23-30. Паршикова А. Міжнародний досвід виконання контрольних функцій апаратами парламенті [Електронний ресурс] / Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром. – Режим доступу до ресурсу: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29505.pdf>.
55. Паска О. Еволюція інституту президентства в посткомуністичній Польщі [Електронний ресурс] / О. Паска // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 3. – С. 27-33. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03\(30\)/6.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_03(30)/6.pdf).
56. Панчак-Бялоблоцка Н. Особливості формування та складу верхніх палат у парламентах країн Центральної та Східної Європи / Н. Панчак-Бялоблоцка // Львівська політехніка: Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. № 23. – С. 149–158.
57. Панчак-Бялоблоцка Н. Політична структуризація парламентів у країнах Центральної Європи на рівні постійних комітетів / Н. Панчак-Бялоблоцка // Науковий часопис: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Київ, 2010. – Вип. № 4. – С. 175–184.
58. Паршикова А. Міжнародний досвід виконання контрольних функцій апаратами парламентів [Електронний ресурс] / Анастасія Паршикова // Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром. – 2021. – С. 1-4 – Режим доступу до ресурсу: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29505.pdf>
59. Політичний атлас сучасності. Польща. Поділ та взаємодія гілок влади. – 2021. – Режим доступу: <http://www.hyno.ru/tom1/1288.html>.
60. Політичний атлас сучасності. Чехія. Поділ та взаємодія гілок влади. [Електронний ресурс] – 2021. – Режим доступу: <http://www.hyno.ru/tom1/1862.html>.
61. Політичний атлас сучасності. Угорщина. Поділ та взаємодія гілок влади. [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <http://www.hyno.ru/tom1/450.html>.

62. Процюк, І. В. Статус уряду в парламентській республіці / І. В. Процюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. – Х.: Право, 2011. – Вип. 21. – С. 16-32.
63. Радченко О. Особливості застосування принципу розподілу державної влади у змішаних республіках // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків. – 2010. – № 1. – С. 202–209.
64. Роуз Р. «Як розуміти посткомуністичні перетворення». Підхід «із глибини» / Understanding post-communist transformation / Р. Роуз; [пер. з англ. В. В. Вишневого ; ред. Ю. Буряк ; худож. оформ. С. Ковики-Алієва]. – К.: Український письменник. – 2012. – 317 с.
65. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Надія Панчак-Бялоблоцка. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 462 с.
66. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / Анатолій Романюк // дисертація – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 491.
67. Романюк А. Посткомуністичні трансформації: системний аналіз структурних особливостей / Анатолій Романюк // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2015. – С. 9.
68. Романюк А. С., Литвин В. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. – Львів, 2016.– С. 163–167.
69. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу / Олександр Романюк // Людина і політика. – 2003. – №5. – С. 3–11.
70. Рудько С. Історія Центрально-Східної Європи (кін.XVIII – поч.XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. – Вид. № 2, доповнене. – Острог, 2010. – 220 с.
71. Сало І. Політичні системи країн Вишеградської групи: досвід трансформації / Ірина Сало // Стратегічна панорама. – 2001. – № 1. – С. 63–67.
72. Сердюк Л. Конституційне регулювання імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах / Науковий вісник ДДУВС. / Питання теорії. – Дніпро. – 2017. – № 4. – С. 52-65.
73. Сліпецька Ю. Демократичний транзит та його вплив на особливості соціополітичних розмежувань в посткомуністичних країнах ЦСЄ / Ю. Сліпецька // Rozwój polityczny państw Europy Środkowej i Wschodniej. – Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie. – Kutno, 2012. – S. 267–278.
74. Сорока С. Конструктивний вотум недовіри уряду як засіб збереження стабільності системи державного управління в країнах ЄС / С. Сорока // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – Вип. 2. – С. 196-204.

75. Сорока С. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика/ С. Сорока. – Миколаїв: Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – С. 421.
76. Стойко О. Децентралізація в країнах Східної Європи / О. Стойко // Держава і право: Збірник наукових праць: Юридичні та політичні науки. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. № 30. – С. 755 – 760.
77. Тарасов І. Інституційний розвиток посткомуністичних політичних систем країн Центрально-Східної Європи / Ілля Тарасов // дисертація – Саратов. – Саратовський державний соціально-економічний університет, 2009. – С. 25.
78. Ткач Д. Влада та опозиція в Угорщині – зміна облич чи зміна курсу? / Дмитро Ткач // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 2. – С. 75-90.
79. Ткач Д. Інститут президентства в Угорщині новітньої доби /Дмитро Ткач // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2011. – №1(51). – С.93-109
80. Товт М. Конституційний устрій Угорської Республіки – принципи, засоби і механізми формування та функціонування органів влади. Збірник наукових праць «Держава і право», 47 випуск. – Київ, 2010 р. – С. 560–578.
81. Уоллерстайн М. Виборчі системи, партії і політична стабільність / Моріс Уоллерстайн // Поліс. – 1992. – № 5-6. – С. 158.
82. Федорчак Т. Політична трансформація Чеської республіки: внутрішні та зовнішні виміри / Тетяна Федорчак. – Івано-Франківськ: Вид-во Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, 2012. – 543 с.
83. Хмелько І. Парламентський контроль / І. Хмелько // Забезпечення контрольної функції парламенту у стосунках між законодавчою та виконавчою гілками влади // Вісник Програми сприяння парламенту України університету Індіана. – 2005. – Квітень. – № 69. – С. 35–47, 48–60.
84. Чахор Р. Еволюція відносин між парламентом та президентом а Польщі в період трансформацій / Рафал Чахор // Вісник Томського державного університету: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2014. – № 3 (27). – С. 12-18.
85. Чернов В. Системи правління в Європе: класифікація и сравнительный анализ [Електронний ресурс] / В. Чернов // Політиця. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/sistemy-pravleniya-v-evrope-klassifikatsiya-i-sravnitelnyy-analiz-na-primere-stran-evrosoyuza.pdf>.
86. Шаповал, В. Форма державного правління як конституційний *modus vivendi* сучасної держави / Володимир Шаповал // Право України. – 2009. – № 10. – С. 38–56.
87. Шароградський А. Випадок Мілоша Земана [Електронний ресурс] / Андрій Шароградський // Аналітична стаття: Радіо Свобода. - 2017. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.svoboda.org/a/28789661.html>

88. Шишеліна Л. Угорщина: народ відправив олігархів на лаву опозиції / Любов Шишеліна // Інститут Європи РАН. – Сучасна Європа. – 2010. – № 3. – С. 56-67.
89. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації [Електронний ресурс] / Євгенія Юрійчук // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 4 (6). – Режим доступу до ресурсу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2006_4/visnyk_st_26.pdf.
90. Albert R. Presidential values in parliamentary democracies // *International Journal of Constitutional Law*. – 2010. – Vol. 8. – № 2. – P. 207–236.
91. Antoszewski A. Systemy polityczne Europy Srodkowej i Wschodniej: Perspektywa porownawcza / Andrzej Antoszewski. – Wrocław: Wyd-wo Uniw. Wroclawskiego, 2006. – 288 s.
92. Antoszewski A. Systemy polityczne współczesnej Europy / Andrzej Antoszewski, Ryszard Herbut. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. – 2006. – P. 11–32.
93. Baron D. A Spatial Bargaining Theory of Government Formation in Parliamentary Systems / David Baron // *American Political Science Review*. – 1998. – No. 92. – P. 593–609.
94. Bahro H. Virtues and vices of semi-presidential government [Електронний ресурс] / Horst Bahro // *Journal of Social Sciences and Philosophy*. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 1-37. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rchss.sinica.edu.tw/publication/ebook/journal/11-01-1999/11_1_1.pdf.
95. Bakke E. Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989 / Elisabeth Bakke, Nick Sitter // *Party Politics*. – 2005. – Vol. 11. – № 2. – P. 243–263.
96. Balog B. Transformácia ústavného systému Slovenskej republiky, Creative and Knowledge Society / B. Balog *Internacional Scientific Journal*. – 2011. – Vol. 1, No 1. – P. 70–82.
97. Baylis T. Embattled Executives: Prime Ministerial Weakness in East Central Europe / Tomas A. Baylis // *Communist and Post-Communist Studies*. – 2007. – Vol. 40. – № 1. – P. 81–106.
98. Baylis T. Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe. / *Tomas World Politics* 48(3): 297-323.
99. Cheibub J. The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments / José Antonio Cheibub, Shane Martin, Bjørn Erik Rasch // Paper presented at the workshop on “The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights”. – Istanbul, October 23–25, 2013.
100. Chorążewska A. Prezydent jako czynnik równowagi, arbitraż prezydencki / A. Chorążewska // *Przegląd Sejmowy*. – 2005. – Nr. 6. – S. 65.
101. Collin P. *Dictionary of Government and Politics*. Second Edition. – Fitzroy Dearborn Publishers. – London. – 1998. – P.36, 128.
102. Conrad C. Measuring government duration and stability in Central Eastern European democracies / Courtenay Conrad, Sona Golder // *European Journal of Political Research*. – 2010. – Vol. 49. – No. 1. – P. 119–150.

103. Curristine T. Government Performance: Lessons and Challenges / Teresa Curristine // *OECD Journal on Budgeting*. – 2005. – Vol. 5 – No. 1. – P. 127–151.
104. Declaration of Prime Ministers of the Czech Republic, the Republic of Hungary, the Republic of Poland and the Slovak Republic on cooperation of the Visegrad Group countries after their accession to the European Union, 12 May 2004 (The Kroměříž Declaration) [Електронний ресурс] / Visegrad Group. – Режим доступу до інформації: www.visegradgroup.eu/2004/declaration-of-prime.
105. Diermeier D. Bicameralism and Government Formation / Daniel Diermeier, Hulya Eraslan, Antonio Merlo // *Quarterly Journal of Political Science*. – 2007. – Vol. 2. – P. 227–252.
106. DeWinter L. The Role of Parliament in Government Formation and Resignation / Lieven De Winter // *Parliaments and Majority Rule in Western Europe* / Herbert Doring. – New York, 1995. – P. 115–151.
107. Druckman J. Influence without Confidence: Upper Chambers and Government Formation / J. Druckman // *Legislative Studies Quarterly*. 2005. – Vol. 30, No. 4. – P. 529–548.
108. Druckman J. The Importance of Concurrence: The Impact of Bicameralism on Government Formation and Duration / James Druckman, Michael Theis // *American Journal of Political Science*. – 2002. – Vol. 46. – No. 4. – P. 760–771.
109. Duverger M. A New Political System Model. Semi-Presidential Government / Maurice Duverger // *European Journal of Political Research*. – 1980. – No. 8. – P. 165-187.
110. Elgie R. Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – Manchester: Manchester University Press, 2008. – 288 p.
111. Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance. Oxford: Oxford University Press, 2011. – 176 p.
112. Gebethner S. Free Elections and Political Parties in Transition to Democracy in Central and Southeastern Europe / Stanislaw Gebethner // *International Political Science Review*. – 1997. – Vol. 18. – № 4. – P. 381 – 399.
113. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne / Lech Garlicki. – Zarys wykładu. – 1999. – 247 s.
114. Genov N. Transition to democracy and natio-state in Eastern Europe // *The Annals of the International Institute of Sociology*. Vol.7. E. Scheuch and D. Sciulli (eds.) – Leiden: BRILL. – 2000. – P. 150-174.
115. Gijsberts M. Class cleavages in party preferences in the new democracies in Eastern Europe: a comparison with western democracies / Mérove Gijsberts, Paul Nieuwbeerta // *European Societies*. – 2000. – Vol. 2. – №. 4. – P. 397–430.
116. Gizicki W. Political Systems of Visegrad Group Countries Trnava [Електронний ресурс] / Wojciech Gizicki. – Lublin. – 2012. – P. 154. – Режим доступу: https://www.academia.edu/5973255/Political_Systems_of_Visegrad_Group_Countries._Gizicki_Wojciech_ed.
117. Grzybowski M. System rządów (Sejm – Prezydent – Rada Ministrów) / Mateusz Grzybowski // *System rządów Rzeczypospolitej Polskiej. Założenia konstytucyjne a praktyka ustrojowa* / red. M. Grzybowski. – Warszawa. – 2006. – 260 s.

118. Harfst P. Government Stability in Central and Eastern Europe: The Impact of Parliaments and Parties / Philipp Harfst // Paper prepared for the ECPR Joint Session of Workshops Copenhagen, 14–19 April 2000. – 34 p.
119. Havlik V. Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego / Vlastimil Havlik, Lubomír Kopeček // Wrocławskie Studia Politologiczne. – 2009. – № 10. – S. 59-77.
120. Havlík V. Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe / Vlastimil Havlík // Populism and Authoritarianism in Central Europe: Problems of Post-Communism. – Vol. 66 (1). – 2019. – P. 1-16.
121. Hayashi T. Regions in Central and Eastern Europe: past and present / Tadayuki Hayashi, Hiroshi Fukuda // Hokkaido University: Slavic Research Center, 2007. – 331 p.
122. Horvath P. Dualizmus výkonnej moci na Slovensku. Politické vedy. 2017. s.47-63. [online]. Dostupné na internete: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/HORVATH-2.pdf.
123. Illner M. Continuity and Discontinuity. Political Change in a Czech Village After 1989 / Michal Illner // Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences: Czechoslovak Sociological Review. – Vol. 28. – 1992. – P. 79-91.
124. Innes A. Party competition in Postcommunist Europe: the Great Electoral Lottery / Abby Innes // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 35. – No. 1. – P. 85–105.
125. Körösenyi A. Legitimacy of the Constitution in Hungary 1985–2005 // Transformation of Hungarian Legal Order 1985–2005 / András Jakab et al. – Kluwer Law, 2007. – P. 533–548.
126. Koltsov V. Foreign policy imperatives for the development of the Visegrad Group and Ukraine / V. Koltsov, Y. Lomzhets // Baltic Journal of Economic Studies. – Vol. 6(4). – Baltija Publishing, 2020. – P. 81-89.
127. Kopeček L. Different Confessions, Same Sins? Václav Havel and Václav Klaus as Czech Presidents. In Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe. Their Formal Competencies and Informal Power / Kopeček Lubomír; Josef Mlejnek // ed. Vít Hloušek et al. – Brno: Masarykova univerzita. – 2013. – P. 31-76.
128. Kopeček L. Czech and Slovak political parties and their vision of European integration [Электронный ресурс] / Lubomir Kopecek, Jakub Sedo // Central European Political Studies Review. – 2003. – Vol. 1. – No. 5. – Режим доступа до інформації: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=12>.
129. Kopecký P. Parliaments in the Czech and Slovak Republics: Party Competition and Parliamentary Institutionalization / Petr Kopecký. – Aldershot: Ashgate, 2001. – 262 p.
130. Kowalska M. Pozycja Prezydenta RP w okresie przekształceń ustrojowych // Walczak-Duraj D. Aksjologiczny i pragmatyczny wymiar współczesnej polityki / D. Walczak-Duraj. – Łódź, 2011. – P. 110–111.
131. Kresák P. Forma vlády v Slovenskej republike. Pokus o porovnávaciu analýzu. In Aktuální problémy parlamentarismu / Peter Kresák // Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity. – 1996. – P. 27-46.

132. Krouwel A. The presidentialisation of East-Central European countries // Paper prepared for presentation at the ECPR Joint Sessions Workshop. Copenhagen. – 2000. – P. 1-21.
133. Kubát M. Contradictory approaches: discussing semi-presidentialism in Central Europe. [Електронний ресурс] / Michal Kubát. – Praha. – 2016. – Доступ до ресурсу:
file:///C:/Users/user/Desktop/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81/1-2016-t3-Brunclik-Kubat.pdf.
134. Kudrna J. Ústavní převrat v přímém přenosu. [Електронний ресурс] / Jan Kudrna // Právnická fakulta Univerzity Karlovy. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://dialog.ihned.cz/komentare/c1-59105200-jan-kudrna-ustavni-prevrat-v-primem-prenosu>.
135. Lastik E. Parties, Parliament and Cabinet: Delegation Chain in Slovakia [Електронний ресурс] / E. Lastik. – 2009. – Режим доступу: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/kpol/APVV/dokumenty/paper_lisabon_042009_apvv.pdf.
136. Laver M., Shepsle K. Making and breaking governments. Cabinets and legislatures in parliamentary democracies. – New York Cambridge University Press, 1996. – P. 264.
137. Lidak J., Migalski M., Słowacja. Systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej. – red. M. Migalski, Sosnowiec. – 2005, – S. 37–38.
138. Lijphart A. Nomination: Trichotomy or Dichotomy / Arend Lijphart // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – No. 1-2. – P. 125-128.
139. Louwse T. Unpacking “positive” and “negative” parliamentarism / Tom Louwse // Paper presented at the workshop “The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences” of the European Consortium of Political Research. – Salamanca, April 10–15, 2014. – 18 p.
140. Lytvyn V. Types of cabinets and cabinet stability in Central and Eastern European parliamentary democracies (1990–2013) / Vitaliy Lytvyn // Studium Europy Środkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. – 2015. – Nr. 3. – S. 244–266.
141. McMenamin I. 2008. Semi-Presidentialism and Democratisation in Poland, in *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, ed. Robert Elgie & Sophia Moestrup, Manchester University Press. – P. 120-137.
142. Mojak R. Instytucja Prezydenta RP w okresie przekształceń ustrojowych / Ryszard Mojak. – Lublin. – 1995. – S. 352.
143. Mojak R. Władza wykonawcza w Konstytucji RP / R. Mojak // Mojak R. Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej / Ryszard Mojak. – Lublin, 2000. – S. 320.
144. Mołdawa T. Legislatywa i egzekutywa pod rządami noweli kwietniowej i małej konstytucji / Tadeusz Mołdawa // *Przeobrażenia ustrojowe w Polsce / pod red. E. Zielińskiego*. – Warszawa, 1993. – 349 s.
145. Milardovic A. Presidentialism or Parliamentarism in Central and Eastern Europe in the Age of Globalisation? // Presentation submitted for the XV Economic Forum

- «European Challenges: The Model and Bounders of Europe». – Krynica, 2005, September. – P. 7–10.
146. Olson D. The New Parliaments of Central and Eastern Europe / David Olson, Philip Norton. – London. – 1996. – 254 p.
 147. Olson D. The Committee System of the Polish Parliament: Institutional Development Since 1989 / David Olson // Working Papers on Comparative Legislative Studies II: The Changing Roles of Parliamentary Committees / Lawrence Longley, Attila Agh. – 1997. – P. 275–287.
 148. Olson D. Paradoxes of Institutional Development: The New Democratic Parliaments of Central Europe [Електронний ресурс] / David Olson / International Political Science Review. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/019251297018004004>.
 149. Patyra S. Konstruktywne wotum nieufności jako formuła tworzenia i dymisji Rady Ministrów / Sławomir Patyra // Przegląd Sejmowy. – 2001. – №1 (42). – S. 9-24.
 150. Pirzada J. Democratic Backsliding in the Visegrad Four: Examining the Illiberal Turn [Електронний ресурс] / Junaid Pirzada. – Modern Diplomacy. – Режим доступу до ресурсу: <https://modern diplomacy.eu/2020/09/14/democratic-backsliding-in-the-visegrad-four-examining-the-illiberal-turn/>.
 151. Przeworski A. The Origins of Parliamentary Responsibility / Adam Przeworski, Tamar Asadurian, Anjali Thomas Bohlken // Ginsburg T. Comparative Constitutional Design / Tom Ginsburg. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – P. 101–137.
 152. Raciborski J. System rządów w Polsce / J. Raciborski // Demokracja polska 1989–2003. – Warszawa: Wydaw. Naukowe Scholar, 2003. – 346 s.
 153. Reschova J. Priamentary Scrutiny and Constitutional Review // European Journal Transformational Studies. – 2015. – Vol. 3. – No 1. – P. 27–36.
 154. Russo F. The Adoption of Positive and Negative Parliamentarism: Systemic or Idiosyncratic Differences? / Federico Russo, Luca Verzichelli // ECPR Joint Sessions of Workshops. – Salamanca, April 2014. – 29 p.
 155. Saarts T. Comparative Party System Analysis in Central and Eastern Europe: the Case of the Baltic States / Tõnis Saarts // Studies of Transition States and Societies. – 2011. – Vol. 3. – No. 3. – P. 83–104.
 156. Sanford G. Democratic government in Poland: constitutional politics since 1989 / George Sanford. – Palgrave Macmillan. – 2002. – 256 p.
 157. Sarnecki P. W sześćdziesięciolecie Ustawy Zasadniczej RFN / Paweł Sarnecki // Przegląd Sejmowy. – 2009. – № 6 (95). – S. 9-16.
 158. Scott J. Visegrád four political regionalism as a critical reflection of Europeanization: deciphering the “Illiberal Turn” / James Wesley Scott // Routledge. Informa UK Limited. – Eurasian Geography and Economics. – 2021. – P. 1-22.
 159. Shugart M. & Carey J. Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics. // Cambridge University Press. – 1992. – 316 p.

160. Sierakowski S. Poland's Parliamentary Elections and a Looming Hungarian Scenario / Sławomir Sierakowski // German Council on Foreign Relations. DGAPstandpunkt. – 2019. – № 28. – P. 1-4.
161. Skach C. The newest separation of powers: semi-presidentialism / Cindy Skach // International Journal of Constitutional Law. – 2007. – Vol. 5. – No. 1. – P. 93-121.
162. Stacey R. Semi-presidential government in the post-authoritarian context / Richard Stacey, Sujit Choudhry. – The Center for Constitutional Transitions at NYU Law. – 2014. – 20 p.
163. Starokova V. Policy making under coalition politics in Slovakia / V. Starokova, Z. Malikova // Slovak Sociological Review. – 2003. – № 3. – S. 195.
164. Szymczak T. Instytucja Prezydenta RP według noweli kwietniowej i w praktyce / T. Szymczak // Państwo i Prawo. – 1990. – Z. 10. – 135 s.
165. Tőkéczi László: Magyar konzervatizmus – hagyomány és a jelenkor. Bp.: Battyáni Alapítvány. – 1994. – 359 o.
166. Vodička K. Politický systém České republiky / Karel Vodička, Ladislav Cabada. – Praha. – 2007. – 488 s.
167. Warwick P., The Durability of Coalition Governments in Parliamentary Democracies, Comparative Political Studies. – 1979. – 465 p.
168. Wagener V. Opinion: Orbán Remains Leader of the Intractable Western EU [Электронный ресурс] / Volker Wagener // Deutsche Welle. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dw.com/en/opinion-orban-remains-leader-of-the-intractable-eastern-eu/a-43302889>.
169. Freedom in the World Countries [Электронный ресурс] // Freedom House. – Retrieved June 26, 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2020>